

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Jakub Lelek

**ROZPAD SSSR – RUSKÁ NÁRODNÍ
TRAGÉDIE?**

**Analýza vývoje názorů ruské veřejnosti na
rozpad Sovětského svazu**

Bakalářská práce

Praha 2013

Autor práce: **Jakub Lelek**

Vedoucí práce: **Mgr. Karel Svoboda, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2013

Bibliografický záznam

LELEK, Jakub. *Rozpad SSSR – ruská národní tragédie? Analýza vývoje názorů ruské veřejnosti na rozpad Sovětského svazu*. Praha, 2013. 42 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce Mgr. Karel Svoboda, Ph.D.

Abstrakt

Bakalářská práce *Rozpad SSSR – ruská národní tragédie? Analýza vývoje názorů ruské veřejnosti na rozpad Sovětského svazu* rozebírá vývoj vnímání fenoménu konce Sovětského svazu ruskou veřejností v období prezidentství Borise Jelcina (1991 - 1999) a Vladimíra Putina (2000 - 2008). V první kapitole je objasněna situace v Rusku po rozpadu SSSR, následně práce popisuje společenské, politické a ekonomické poměry země v průběhu obou zmíněných období.

Ve druhé části práce je na základě dostupných průzkumů veřejného mínění a akademických prací, zaměřených na dané téma, analyzován posun názorů Rusů na rozpad Sovětského svazu. Autor práce vychází z předpokladu, že tato událost byla vnímána jako národní tragédie. Po uskutečněné analýze však dochází k závěru, že v ruské společnosti existovala v obou zkoumaných obdobích základní úroveň postsovětské nostalgie, přesto se ale o národní tragédii nejednalo. Nostalgie byla přítomna jak u starší generace, pro kterou Sovětský svaz symbolizoval nejen výrazného světového hráče na poli mezinárodní politiky, ale i vlastní (často idealizované) mládí, tak i u generace mladší, jež nikdy neměla se SSSR přímou zkušenost. Současně autor zjišťuje, že kvůli zhoršující se ekonomické a politické situaci během mandátu Borise Jelcina míra nostalgie rostla, naopak s příchodem nového stylu vedení (využívajícího částečně i sovětské symboly a způsoby) představeného Vladimírem Putinem se dostala na historické minimum. Lítost nad rozpadem SSSR tak závisela primárně na ekonomickém vývoji Ruska, sekundárně i na schopnosti ruského státu využívat atributů sovětské vlády.

Abstract

Bachelor thesis *Collapse of the USSR - Russian national tragedy? Analysis of the Russian public opinion on the dissolution of the Soviet Union* discusses the Russian public opinion development about the end of the Soviet Union during the presidency of Boris Yeltsin (1991 - 1999) and Vladimir Putin (2000 - 2008). The first chapter illustrates the situation in Russia after the collapse of the USSR; afterwards it describes the social, political and economic situation of the country during mentioned periods.

Based on the available opinion polls and academic works the second part of the thesis examines the shift in Russian understanding of the collapse of the Soviet Union. The fundamental premise of this thesis is the idea that the end of the USSR was Russian national tragedy. After the analysis author concludes that in Russian society during the presidency of both Yeltsin and Putin remained a basic level of post-soviet nostalgia, yet it wasn't a national tragedy. The regretting was presented within the older generation, for which the Soviet Union symbolized not only a major global player in international politics, but also their own (often idealized) youth, as well as within the younger generation, that has never had direct experience with the USSR. Furthermore author concludes that due to the worsening economic and political situation during the Boris Yeltsin's term the degree of nostalgia grew significantly, while the introduction of a new leadership style (that included partly the Soviet features and methods) presented by Vladimir Putin dropped the amount of nostalgia distinctly. The regretting of USSR's demise therefore depended mainly on economic situation in Russia, secondly on ability of the Russian state to use the advantage of soviet-era characteristics.

Klíčová slova

Rozpad, Sovětský svaz, SSSR, Rusko, nostalgie, průzkum veřejného mínění, proměna, Boris Jelcin, Vladimír Putin

Keywords

Dissolution, Soviet union, USSR, Russia, nostalgia, opinion poll, transformation, Boris Yeltsin, Vladimir Putin

Rozsah práce: 71 435 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 24. července 2013

Jakub Lelek

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkoval Mgr. Karlovi Svobodovi, Ph.D. za cenné rady a připomínky k práci. Zároveň děkuji vedoucímu bakalářského semináře PhDr. Oldřichovi Tůmovi, PhD. za pomoc se směřováním práce a užitečná doporučení, kterých se mi od něj dostalo.

PROJEKT BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	
Jméno:	Jakub Lelek
E-mail:	jakub.lelek@email.cz
Semestr:	Letní semestr
Akademický rok:	2012/2013
Název práce:	Rozpad SSSR - ruská národní tragédie? Analýza vývoje názorů ruské veřejnosti na rozpad Sovětského svazu
Předpokládaný termín dokončení (semestr, školní rok):	Letní semestr 2012/2013
Vedoucí bakalářského semináře:	PhDr. Oldřich Tůma, Ph.D.
Vedoucí práce (není povinné):	Mgr. Karel Svoboda, Ph.D.
Zdůvodnění výběru tématu práce (5 řádek):	Rozpad Sovětského svazu byl jednou z nejzásadnějších událostí minulého století. Rusko, jako přímý nástupnický stát, tak zažilo výrazné politické, ekonomické a sociální změny, které jsou Rusy vnímány rozporuplně. Vystává tak zajímavá otázka, co a jak ovlivňuje veřejné mínění a jaký je jeho vývoj. Rozbor lítosti nad rozpadem SSSR může zároveň pomoci k pochopení podobných jevů v dalších zemích bývalého Východního bloku.
Předpokládaný cíl (5 řádek):	Základní hypotézou bakalářské práce je předpoklad, že v ruské společnosti je rozpad Sovětského svazu vnímán jako národní tragédie, která ukončila velmocenské postavení země a způsobila celospolečenské změny. Cílem práce je na základě analýzy dostupných zdrojů zmapovat reflexi rozpadu SSSR mezi ruskými občany a zjistit, jaký byl vývoj veřejného mínění a čím bylo ovlivněno.
Základní charakteristika tématu (10 řádek):	Během téměř sedmdesátileté existence Sovětského svazu došlo k silnému spojení státu s obyvatelstvem. Tudiž když v roce 1991 Michail Gorbačov oznámil definitivní konec SSSR, jednalo se o výrazný zásah do života stovek milionů lidí. Rozpad sovětského impéria měl nejvýznamnější důsledky na obyvatele Ruska, pro které začala složitá devadesátá léta na jednu stranu plná příležitostí, na straně druhé nejistoty, problémů a ztráty významné pozice v mezinárodní politice. Návrat starých jistot se tak stával čím dál tím více žádanějším ve všech vrstvách obyvatelstva a nostalgie po Sovětském svazu narůstala. Když Vladimír Putin v dubnu 2005 během svého tradičního projevu k Federálnímu shromáždění prohlásil, že: „rozpad Sovětského svazu byla hlavní geopolitickou katastrofou století“, bylo jisté, že fenomén nostalgie po sovětském režimu je pevně etablovaný na všech úrovních ruské společnosti.

Předpokládaná struktura práce (10 řádek):

Úvodní část práce představí čtenáři téma, následně bude rozebrána použitá literatura a metodologie práce. První kapitola popíše komplikace, kterým muselo Rusko čelit okamžitě po rozpadu SSSR (problém národní identity, otázku Společenství nezávislých států jako nástupce SSSR), následně se bude zabývat situací v Rusku za vlády Borise Jelcina a Vladimíra Putina. Cílem této kapitoly bude porovnat obě období v rámci jejich dopadu na ruské občany, především co se ekonomických a sociálních změn týká.

Druhá kapitola je zaměřena na rozbor vývoje veřejného mínění během prezidentského období Borise Jelcina a Vladimíra Putina. Kapitola je rozdělena do několika částí, v první bude rozebráno první reálné referendum o vztahu Rusů k Sovětskému svazu (Všesvazové referendum o zachování SSSR), dále následně bude popsán vývoj postoje Rusů k rozpadu SSSR a nakonec práce rozebere přístup obou prezidentů k postsovětské nostalgii.

Základní literatura (10 nejdůležitějších titulů):

Russia after communism - Special issue of the Journal of Communist studies and transition politics (London: Frank Cass Publishers, 2000)

Lilia Shevtsova, Yeltsin's Russia: Myths and Reality (Washington, D. C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1999)

M. Steven Fish, Democracy derailed in Russia : the failure of open politics (New York: Cambridge University Press, 2005)

Richard Sakwa, Russian politics and society (New York: Routledge, 2008)

Bruno S. Sergi, Misinterpreting modern Russia (New York: Continuum, 2009)

Maria Todorova and Zsuzsa Gille, Post-communist nostalgia (New York: Berghahn Books, 2010)

Lilia Shevtsova, Putin's Russia (Washington, D. C.: Carnegie Endowment for International Peace, 2003)

Yitzhak Brudny, Jonathan Frankel, Stefani Hoffman, Restructuring post-Communist Russia (Cambridge: Cambridge University Press, 2004)

David M. Kotz and Fred Weir, Russia's path from Gorbachev to Putin : the demise of the Soviet system and the new Russia (London: Routledge, 2007)

Judyth L. Twigg & Kate Schecter, Social Capital and Social cohesion in post-soviet Russia (New York: M. E. Sharpe, inc., 2003)

Průzkumy veřejného mínění agentur FOM (www.fom.ru/), Levada Center (www.levada.ru/)

Boris Kagarlitsky, Russia under Yeltsin and Putin. Neo-liberal Autocracy (London: Pluto Press, 2002)

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

Úvod	2
1. Rozpad SSSR a Rusko jako samostatný stát.....	5
1.1. Přímé důsledky rozpadu Sovětského svazu	6
1.1.1. Problém národní identity	7
1.1.2. Nejistá budoucnost	8
1.2. Společenství nezávislých států jako pokračovatel SSSR?	9
1.3. Z naděje do krize – prezidentství Borise Jelcina (1991 – 1999).....	11
1.3.1. Postupný nástup krize.....	12
1.3.2. Diskreditace Jelcina a nutnost změny	14
1.4. Rusko na vzestupu – období Vladimíra Putna (2000 – 2008)	16
2. Vývoj veřejného mínění na rozpad Sovětského svazu.....	19
2.1. Všesvazové referendum o zachování Sovětského svazu	20
2.2. Vývoj názoru veřejnosti na rozpad SSSR za prezidenta Jelcina.....	21
2.2.1. První prezidentské období Borise Jelcina	21
2.2.2. Zhoršující se situace v Rusku a posun veřejného mínění.....	23
2.3. Vliv stabilizace situace v Rusku za prezidentství Putina na veřejné vnímání rozpadu SSSR.....	25
2.4. Přístup Borise Jelcina a Vladimíra Putina k rozpadu SSSR	29
2.5. Nostalgie po SSSR jako generační problém?	31
Závěr	34
Summary.....	36
Použitá literatura	38

Úvod

Sovětský svaz existoval téměř 70 let a během celého svého trvání hrál jednu z vůdčích úloh v moderních světových dějinách. Když roku 1991 nastalo jeho zhroutilí, díval se celý svět na bývalé členské státy s očekáváním a nadějí, se kterou ale zároveň přicházely obavy z jejich možného budoucího směřování. Rusko, jako hlavní nástupnický stát, se rozhodlo jít cestou demokratického vývoje. Už během prvních kroků k vysněnému modelu vyspělé kapitalistické společnosti si však samotná země i její občané uvědomili, že se nebude jednat o jednoduchou cestu. I přes jasné rozhodnutí jít novým směrem, byla ve společnosti stále přítomná nostalgie po starém režimu, jejíž míra se zvyšovala s každou další komplikací spojenou s adaptací nového systému.

Analýza postojů a názorů společnosti na rozpad Sovětského svazu je jedním z hlavních cílů této bakalářské práce. Autor se v první kapitole pokusí přiblížit čtenářům stav panující v Rusku bezprostředně po rozpadu SSSR a atmosféru během prezidentského období Borise Jelcina (1991 – 1999) a Vladimíra Putina (2000 – 2008). Srovnání vývoje veřejného mínění na téma rozpad Sovětského svazu v době funkčních období obou vrcholných představitelů Ruska, kterému se autor věnuje ve druhé části práce, je pak stěžejním tématem celého textu.

Základní hypotézou bakalářské práce je myšlenka, že se rozpad SSSR stal ruskou národní tragédií, ke které se obyvatelé země neustále vrací a která pro ně znamená silné trauma. Autorovým cílem je odhalit hlavní důvody postsovětské nostalgie, zjistit, zda (a jak) se případně vyvíjely a provést jejich analýzu. Zároveň se pokusí najít vývojové trendy ruského veřejného mínění v období prezidentství Borise Jelcina a Vladimíra Putina a ty následně porovná. Potenciálním přínosem práce je porozumění důvodu vysoké míry lítosti nad rozpadem SSSR v Rusku, což může následně pomoci pochopit nostalgické tendence i v jiných bývalých sovětských republikách, a zároveň lépe porozumět dosavadnímu i budoucímu směřování Ruské federace.

Struktura, metodologie práce a zhodnocení literatury

Bakalářská práce se skládá ze dvou částí. Po úvodu následuje první kapitola, ve které jsou deskriptivní metodou popsány přímé důsledky zhroucení SSSR a historický kontext prezidentského období Borise Jelcina a Vladimíra Putina. Kapitola uvádí čtenáře do reality postsovětské transformace, přičemž speciální důraz je kladen na vliv historických milníků postsovětského Ruska na jeho občany. Z důvodů omezeného rozsahu práce není jejím cílem popsat veškeré události ruských postkomunistických dějin, ale naopak se zaměřit na události s největším dopadem na samotné Rusy. Výběr těchto událostí je vázán na zjištění ze druhé části práce, tedy na problémy nejvíce zmiňované v průzkumech veřejných mínění a jejich analýzách. Cílem je tak uvést čtenáře do základního historického kontextu a popsat události, na které se odkazuje druhá část práce. První kapitola zejména vychází ze sekundárních zdrojů. Důležitým titulem byla kniha *Russia's path from Gorbachev to Putin: The Demise of the Soviet Union and The New Russia* (rok vydání 2004) od Davida M. Kotze a Freda Weira¹. Kniha zevrubně analyzuje vývoj ruské ekonomiky za Borise Jelcina a během prvního volebního období Vladimíra Putina, a podává tak širší pohled na transformační proces v Rusku.

Mezi další zdroje patří knihy *Yeltsin's Russia: Myths and Reality* (1999) a *Putin's Russia* (2003) od autorky Lilie Ševcovové². Knihy, i přes svůj kritický postoj vůči politickému stylu Vladimíra Putina, pomáhají pochopit rozdílnost obou zkoumaných období a popisují důležité události postkomunistických let. Další významnou knihou je *Russia under Yeltsin and Putin: Neo-liberal Autocracy* od Borise Kagarlitského (2002), bývalého politického vězně a v současné době vedoucího vědeckého pracovníka na *Institutu komparativní politologie ruské Akademie věd*. Ten naopak velmi kriticky hodnotí období Borise Jelcina a i přes místy vyhraněné názory přináší důležité poznatky o ruských devadesátých letech. Možná nejdůležitější knihou pro základní i hlubší pochopení novodobého vývoje v Rusku bylo dílo Richarda Sakwy *Russian politics and Society* (2002). Sakwa, profesor ruské a evropské politiky na

¹ David M. Kotz je profesorem ekonomie na University of Massachusetts. Fred Weir je moskevským korespondentem bostonského týdeníku *Christian Science Monitor*.

² L. Ševcovová patří mezi přední ruské politické analyticky a pracuje v *Russian and Eurasian Program at the Carnegie Endowment*.

univerzitě v Kentu, podává komplexní pohled na většinu otázek, kterým muselo Rusko po rozpadu SSSR čelit.

Ve druhé, hlavní, kapitole je analyzován vývoj postoje ruské veřejnosti vůči fenoménu rozpadu Sovětského svazu. Posun vnímání je analyzován chronologicky. Poslední dvě podkapitoly se zabývají jak porovnání přístupu Jelcina a Putina k otázce rozpadu SSSR a popsáním jejich konkrétních politických kroků, tak i generační otázkou lítosti nad zánikem SSSR.

Jako hlavní zdroje informací slouží průzkumy veřejného mínění a práce ruských i západních akademiků. Mezi nejdůležitější průzkumy se řadí obsáhlá zpráva analytického centra Levada³ z roku 2008, jež mapuje názory ruské veřejnosti na desítky různých témat, včetně otázky rozpadu Sovětského svazu. Důležitým zdrojem informací byla také práce ruského sociologa a ředitele zmíněného centra Levada Leva Dimitrijevice Gudkova *Massovyj obraz proslogo i politika ego formirovania: Vrema i istoria v soznanii rossian*, především její první část.

Autor dále využívá dat z průzkumů dalších ruských agentur, zejména FOM (Fond Obščestvennoje mnenije) a VCIOM (Všerossijskij centr izučeniija obščestvennogo mnenija). Velká část průzkumů veřejného mínění je zmiňována v řadě akademických pracích a autor z nich také vychází. Mezi nejdůležitější při získávání dat pro tuto bakalářskou práci patřila publikace *Russia After Communism* (2002) od Rucka Fawna a Stephena Whitea, ve které právě White rozebírá vývoj ruského veřejného mínění, mimo jiné i na téma zhroucení SSSR. Část autorů vycházela z vlastních průzkumů. Mezi ně patří i Timothy J. Colton, který se své knize *Transitional Citizens: Voters and What Influences Them in the New Russia* (2002) komplexně analyzuje vývoj názorů ruské společnosti do roku 1996.

Do obsahu této práce se autor snažil zahrnout data jak z kvantitativních, tak i kvalitativních průzkumů veřejného mínění. Častým zdrojem byly akademické práce a novinové články, zabývající se postsovětskou nostalgií, díky kterým byl zaznamenán i postoj odborníků k tématu lítosti nad koncem Sovětského svazu.

³ Levada Center je ruská nevládní výzkumná organizace. Středisko pravidelně provádí sociologický výzkum a je jedním z největších ruských center v této oblasti.

1. Rozpad SSSR a Rusko jako samostatný stát

Když v březnu roku 1985 nastupoval Michail Gorbačov na pozici generálního tajemníka KSSS, nikdo z jeho současníků neočekával zásadnější změny ve fungování a budoucnosti Sovětského svazu. Myšlenka zhroucení celého systému byla pro většinu východních i západních odborníků na východoevropský prostor vysoce nepravděpodobná a víceméně žádný z nich nepředpovídal blížící se zhroucení Východního bloku [Aron 2011]. Nenadálost následného vývoje můžeme demonstrovat na vyjádření George F. Kennana, bývalého amerického diplomata, specialistu na dějiny a politiku Sovětského svazu a taktéž autora tzv. Dlouhého telegramu, který prohlásil, že „v rámci moderní historie mezinárodních vztahů“, považuje za „nesmírně složité přijít na jinou událost zvláštějšího, více překvapivého a na první pohled nevysvětlitelného charakteru, než náhlý a celkový rozpad a zánik (...) velké mocnosti známé postupně jako Ruské Impérium a Sovětský svaz“ [Aron 2011].

Kennanovo vyjádření není z dnešního pohledu překvapivé. Když se totiž ještě na začátku roku 1991 vyjádřilo přes 75 procent účastníků referenda o budoucnosti Sovětského svazu pro jeho zachování, nikdo neočekával blížící se rozpad komunistického impéria. Srpnový puč v Rusku nepřekazil pouze plánované setkání Michaila Gorbačova s představiteli svazových republik, při kterém by podepsali novou svazovou smlouvu, ale definitivně obrátil celé další směřování SSSR. Neúspěch puče a naopak úspěšné ubránění moskevského Bílého domu, tedy vládní budovy v hlavním městě, započalo celospolečenskou euforii spojenou s touhou po svobodě. I díky této společenské náladě mohl převzít jeden z vůdčích představitelů protikomunistické opozice, Boris Jelcin, další směřování SSSR do vlastních rukou.

Počátek procesu, který skončil ruskou samostatností, byl započat již snahou Gorbačova a jeho blízkých spolupracovníků o transformaci nedemokratického, vysoce centralizovaného socialistického systému do demokratičtější formy socialismu. Stát se tak mělo na základě vyhlášení tzv. *Perestrojky*, jež měla oproti původním očekáváním za následek rozklad systému zevnitř a nastartování vnitropolitického střetu na všech úrovních vedení Sovětského svazu. Zhroucení letitých struktur SSSR se postupně stupňovalo a zrychlovalo. Do nastalé konfrontace byla postupně zapojena i široká sovětská veřejnost, po generace pevně svázaná a kontrolovaná. Gorbačovem vědomě započatý politický střet tak postupně nabral nezamýšlený směr, vedoucí v důsledku

k pokoření vůdčí úlohy Komunistické strany Sovětského svazu, respektive ke zrušení strany jako takové, založení Společenství nezávislých států a následného zhroucení modelu sovětských socialistických republik [Kotz, Weir 2007: 57]. Po projevu M. Gorbačova z 25. prosince 1991, ve kterém rezignuje na post prezidenta Sovětského svazu⁴ (respektive oznamuje formální ukončení existence SSSR jako státního celku k poslednímu dni roku 1991), tak skončilo období studené války, bipolárního světa a existence Sovětského svazu, země s rozlohou 22 402 200 čtverečních kilometrů a 286,72 miliony obyvatel [A Country Study 2010].

Největším a nejvlivnějším nástupnickým státem se stala nově vzniklá Ruská federace. Případly jí, na základě Lisabonského protokolu z 23. května 1992, veškeré nukleární zbraně rozmístěné na územích ostatních států svazu (konkrétně Běloruska, Kazachstánu a Ukrajiny) [Protocol To The Treaty 1992], současně se veškeré sovětské ambasády ve světě staly ambasádami ruskými a v neposlední řadě Ruská federace převzala křeslo po Sovětském svazu ve Společnosti národů [Marples 2004: 97]. Ačkoli i nadále byla největší zemí světa a důležitým mezinárodním hráčem, současně muselo její politické vedení řešit ekonomické a sociální problémy, které se postupně objevovaly. Pro Rusko tak nastala dříve nepoznaná situace, kdy se ze světové mocnosti stala republika zatížená vnitřními problémy.

Následující řádky čtenáře seznámí s bezprostředními důsledky rozpadu SSSR na Rusko a charakterizují situaci v zemi za vlády Borise Jelcina a Vladimíra Putina. Politické kroky a rozsáhlé nastanuvší změny ekonomického a sociálního rázu jež měly totiž zásadní vliv na vývoj vnímání fenoménu rozpadu Sovětského svazu ruskou veřejností.

1.1. Přímé důsledky rozpadu Sovětského svazu

Konec téměř sedmdesátileté existence Sovětského svazu sám o sobě přinesl řadu okamžitých problémů. Mezi nejzásadnější komplikace patřila otázka národní identity,

⁴ SSSR byl ovšem tou dobou de facto neexistujícím celkem, jelikož na základě Bělověžské dohody z 8. prosince 1991 mezi Běloruskem, Ukrajinou a Ruskem a následné dohody z Almaty z 21. prosince 1991 mezi dalšími státy bývalého SSSR (Ázerbájdžánem, Kazachstánem, Kyrgyzstánem, Moldávií, Tádžikistánem, Turkmenistánem a Uzbekistánem) byla ukončena jeho existence a byl nahrazen

dále ztráta přímé kontroly nad ostatními členskými státy (a s tím související ztráta statusu velmoci) a v neposlední řadě problém nejistoty budoucího směřování země, kdy byly původní garance nahrazeny nekonkrétními nadějemi.

1.1.1. Problém národní identity

Jednou z nejzásadnějších změn, které po skončení existence Sovětského svazu musely všechny bývalé členské státy čelit, byl problém národní identity a státnosti. Republiky bývalého SSSR, neboli nově nezávislé státy (anglicky označované jako *new independent states*), nikdy nezažily období úplné samostatnosti [Safaeva 2007: 129]. Pro Rusko byla situace rozdílnější. Po většinu své historie bylo říší, nikoliv samostatným národnostním státem [Hoskins 1997: 17] Sovětský svaz v této nastolené tradici pokračoval. Jednalo se o komplexní říši s parametry státu (profesor Richard Sakwa používá výraz „*empire-state*“) [Sakwa 2002: 256], o územní celek ve své době s největší rozlohou a o jednoho ze dvou hlavních hráčů na poli mezinárodní politiky. Rychlost rozpadu SSSR a následné ruské samostatnosti přinesla občanům země neočekávaný problém v podobě národní identity. Dlouhodobě budovaná příslušnost k sovětské totožnosti (u které se vládnoucí režimy snažily o nahrazení, či alespoň redukci, věrnosti k národu za věrnost k režimu [Brudny, Frankel, Hoffman 2004: 26]) náhle skončila a bylo nutné hledat novou příslušnost. Téma národní identity a občanství se tak stalo dlouhodobým problémem, který nadále rozděloval společnost. Jedni považovali Rusko stále za říši, jiní Rusko vidí jako národnostní stát [Brudny, Frankel, Hoffman 2004: 161].

Sovětský svaz se v průběhu své existence významově stále častěji přibližoval Rusku, a to i přes politickou nekorektnost podobné významové zkratky. Sovětská moc se stávala synonymem pro moc ruskou. Rusové převažovali v centrálním aparátu strany a vlády, a to vše za podpory ruské kultury a jazyka [Sakwa 2002: 256]. Byl to teprve až Boris Jelcin, který během svého sporu s Gorbačovem a jeho chápáním dalšího směřování SSSR, poprvé představil myšlenku rozdělení vnímání Ruska a Sovětského svazu jako dvou rozdílných útvarů [Dunlop 1994: 613]. I proto je možné Rusko (potažmo Rusy) považovat za poraženého číslo jedna ve studenoválečném konfliktu.

Společenstvím nezávislých států. Formálně byla existence SSSR ukončena 31. prosince 1991 [Sakwa 2002: 38].

Právě rozpad Sovětského svazu totiž rozvrátil základy, na kterých po staletí stavěli Rusové svou existenci a změnil vnímání Ruska v zahraničí [Sakwa 2002: 262].

1.1.2. Nejistá budoucnost

Přestože starý sovětský režim potlačoval svobodu, nabízel pro většinu obyvatelstva alespoň základní úroveň zabezpečení a záruk. Nově nabyté svobody po pádu režimu s sebou přinesly velkou míru nejistoty a stresu, na který Rusové nebyli připraveni. Psychická tíseň, vycházející právě z nejisté budoucnosti, měla za následek rostoucí míru sebevražd, kriminality, onemocnění (především přenosných nemocí typu tuberkulózy, malárie a sexuálně přenosných nemocí), rozvodovosti a alkoholismu, kvůli čemu dramatičtěji klesla průměrná doba dožití Rusů [Sakwa 2002: 329].

Současně Rusové začali zažívat tzv. „revoluci očekávání“. Ta spočívala především v nekriticky krátkých odhadech doby, během které bude dosaženo stejné úrovně služeb, stejné dostupnosti zboží a celkově shodné hladiny prosperity jako v západních zemích⁵. Valná většina Rusů se shodla, že dorovnání úrovně západních zemí nebude trvat déle než 5 let. Poté, co se tak nestalo, byla vina svalována na politiky, kteří stáli za reformami.

Maria Lagus, bývalá pracovnice Švédské mezinárodní rozvojové agentury, vidí hlavní důvod nenaplnění ruských očekávání v dědictví po Sovětském svazu. Problém nevidí ani tak v nedostatku potenciálu a prostředků pro úspěšný vývoj, jako spíše ve špatném alokování těchto snah. Úsilí věnované rozvoji země považuje za dostatečné, ale nesprávně cílené a tudíž často zbytečné. Tuto neschopnost přisuzuje zejména sedmi desetiletím sovětské vlády [Twigg, Schecter 2003: 12]. Stejný pohled sdílí i Boris

⁵ Právě „hladina prosperity“ byla nereálně nadhodnocena samotnými Rusy, na čemž mělo svůj podíl neobjektivní a amatérské zpravodajství. To se soustředilo na jednoduchá, atraktivní, ale zavádějící témata. Západní obchody na konci období perestrojky byly vykreslovány jako plné různých druhů zboží a značek, což bylo v prudkém kontrastu se sovětskou realitou. Rusové tak nabyli dojmu, že tržní ekonomika přinese řešení hlavních problémů společnosti a všichni její obyvatelé budou spokojeni. Po zhroucení SSSR však masmédiá začala znovu referovat o společensky atraktivních tématech – tentokrát ale negativního charakteru. Leszek Balcerowicz, bývalý místopředseda polské vlády a polský ekonom, k tématu poznamenal: „Televizní diváci chybně pochopili častý výskyt nežádoucích fenoménů, jmenovitě například kriminality a chudoby, jako pravdivou výpověď o vývoji jejich země.“ [Balcerowicz 1995: 45]. O to více byli Rusové dalším vývojem zklamáni.

Němcov, který dramatický nárůst chudoby a sociálních problémů přisuzuje na jedné straně nedůslednému uplatňování ekonomických reforem, na straně druhé ztrátě občanských schopností (mezi které počítá vzájemnou finanční pomoc či schopnost řízení vlastního života bez cizích zásahů) způsobené komunistickým režimem [Twigg, Schechter 2003: 318].

1.2. Společenství nezávislých států jako pokračovatel SSSR?

Společenství nezávislých států (SNS) hrálo zásadní politickou roli v procesu rozpadu Sovětského svazu, jelikož i díky němu se podařilo Jelcinovi překazit plány Gorbačova na zachování Svazu sovětských socialistických republik jako obnovené federace rovnoprávných suverénních republik [Marples 2004: 95]. Rozhodnutí o vzniku Společenství proběhlo na Bělověžském setkání 8. prosince 1991. Jednání se zúčastnili zástupci tří zemí – Běloruska (Šuškevič), Ruska (Jelcin) a Ukrajiny (Kravčuk). Mezi původní cíle dohody, jež byla dále specifikována na schůzi v Almatě o třináct dní později, patřila snaha dosáhnout koordinace zahraniční politiky, zachovat společný ekonomický prostor, spolupracovat na dopravě a na komunikačních systémech, zachovat otevřené hranice a garantovat svobodu pohybu pro všechny občany Společenství. Těchto cílů ale bylo dosaženo pouze částečně [Sakwa 2002: 378 - 379].

V rámci SNS neexistuje společná zahraniční politika, stejně jako společný národní zájem. Často se navíc uvádí, že hlavním důvodem vzniku byla ruská snaha o zachování dominantní pozice v postsovětském prostoru [Kemoklidze 2001], případně bylo SNS považováno za relativně snadné a nenásilné řešení ukončení fungování SSSR [Marples 2004: 96]. Jaká je tedy opravdová role Společenství, jakým způsobem funguje? A především, jaká je role Ruska, dominantní země postsovětského regionu, v SNS?

V první řadě je nutno říci, že se SNS nestalo nástupnickým státem Sovětského svazu, respektive se nestalo státním zřízením *de iure*, pouze volným sdružením zemí bývalého SSSR.⁶ Na druhou stranu však ani nesloužilo jako pouhé dočasné řešení

⁶ V současné době je v SNS 9 členských států (Arménie, Ázerbájdžán, Bělorusko – zde je i hlavní sídlo Společenství, Kazachstán, Kyrgyzstán, Moldávie, Rusko, Tádžikistán a Uzbekistán). Mezi oficiální členy nepatří Ukrajina, Gruzie (vystoupila v roce 2009) a Turkmenistán, který v roce 2005 změnil svůj statut na „přidružené členství“.

(s omezenou životností) pro přechod zemí od účasti v SSSR k nezávislosti, ani jako „největší fíkový list“ historie, jak bylo nazváno Paulem Goblem v úplném počátku existence SNS [Goble 1992].

SNS přetrvala jako mezinárodní organizace, jež pomáhá koordinovat environmentální, obchodní, finanční, právní, a dokonce i národně bezpečnostní záležitosti mezi svými členy. Nejdůležitější roli v rámci SNS hraje Ruská federace. Rusko sice zpočátku odmítalo zásadnější vstupování do celého procesu integrace SNS, především aby jeho případná snaha nepůsobila na západ, se kterým mělo silné politické a ekonomické vazby, jako další pokračování imperialistických snah [Sakwa 2002: 383].

Ovšem ještě za Jelcinova režimu, konkrétně v první polovině 90. let, se důležitost role SNS v ruské zahraniční politice stupňovala. Jelcin viděl ve Sdružení možnost omezení procesu desintegrace a udržení silné role Ruska. K tomu pomáhaly nejen pevné kulturní a jazykové vazby (ruština fungovala v celém prostoru jako *lingua franca*), ale i významná pozice Ruska jako energetického dodavatele [Kramer 2008: 5].

S přelomem tisíciletí a nástupem Vladimíra Putina do prezidentského úřadu se role SNS v ruské zahraniční politice ještě prohloubila. Putin více akcentoval energetickou roli Ruské federace v regionu, zároveň si uvědomoval roli Společenství pro početné vojenské posádky v členských státech a v neposlední řadě chápal SNS jako účinnou platformu pro zachování zahraničněpolitického vlivu. V polovině července 2008 přijala ruská vláda nový koncept zahraniční politiky⁷, ve kterém znovu opakuje „elementární důležitost“ SNS a zavazuje se „prohlubovat bilaterální a multilaterální spolupráci s členskými státy“ [Medveděv 2008].

Společenství nezávislých států nebylo koncipováno jako přímý pokračovatel SSSR, a ani se jím nestalo. Jeho role je spíše zastřešující, směřující k pokračování kooperace mezi bývalými státy Sovětského svazu. Dominantní úlohu hraje Ruská federace (ať již z ekonomických, či kulturně-jazykových důvodů), pro kterou je SNS dlouhodobě jednou z hlavních priorit zahraniční politiky. Ruský zájem o oblast je

Oficiálním důvodem je neslučitelnost členství se závazkem země k „permanentní neutralitě“. Přesto aktivity Turkmenistánu v rámci SNS nebyly nikterak zásadně ovlivněny. Pobaltské státy jakékoliv vazby na další postsovětské republiky, včetně členství v SNS, důrazně odmítají [Kramer 2008].

stabilní a členské země, byť formálně nezávislé, stále zůstávají silně závislé na Rusku [Kramer 2008: 18].

1.3. Z naděje do krize – prezidentství Borise Jelcina (1991 – 1999)

Po rozpadu Sovětského svazu bylo Rusům z úst jejich vrcholných představitelů slibováno založení nového státu, který bude navazovat na „velikost“ starého, před-sovětského Ruska. Vývoj následujících let byl ovšem diametrálně odlišný. Situace v Rusku v 90. letech byla pro jedny noční můrou, pro druhé absolutní deziluzí a permanentním očekáváním dalšího zhoršení situace [Kagarlitsky 2002: 77]. Rusko se během devadesátých let propadlo nejen ekonomicky, ale i na poli domácí a mezinárodní politiky. Z rozpadem oslabené počáteční pozice se během celých devadesátých let nedokázalo úspěšně odrazit, což Neil Robinson vysvětluje neúspěchem vytvořit dostatečnou administrativní výkonnost a nedostatečnou nezávislostí státního aparátu na různých zájmových skupinách [Robinson 2002: 70].

Na počátku nově nabyté nezávislosti Ruska však situace vypadala nadějně. V čele země stanul Boris Jelcin, muž, který přinesl konec komunismu v Rusku a zemi představil demokratickou budoucnost. Jelcin symbolizoval neohroženého bojovníka proti minulému režimu, člověka s nesmírnou vůlí a politickou intuicí⁸ [Brown, Shevtsova 2001: 58]. Sám Jelcin viděl svou situaci v roce 1993 následovně: „Pokud hledáte historickou paralelu, tak já bych současnou situaci přirovnal k období Provizorní vlády, především po červnu 1917. I přes její veškeré chyby, snažila se vytvořit z Ruska demokratickou republiku. To ovšem Bolševici překazili a přivedli zemi do krvavé občanské války. Nyní, o 76 let později, mají Rusové první reálnou možnost svobodné volby cesty vpřed“ [Sakwa 2002: 41].

⁷ Koncept byl oficiálně přijat až za prezidentství Dmitrije Medveděva, ovšem vychází, místy doslovně, především z koncepce Vladimíra Putina z roku 2000 [Putin 2010].

⁸ Silné renomé si Boris Jelcin vydobyl v roce 1987, kdy kritizoval Komunistickou stranu Sovětského svazu za pomalý průběh ekonomických reforem. To ho o pár měsíců později stálo místo předsedy KSSS v Moskvě a následně musel opustit i stranické politbyro. V roce 1989 byl ovšem zvolen do sovětského parlamentu, jehož předsedou se stal v květnu následujícího roku. V roce 1991 byl zvolen prezidentem Ruska v prvních lidových prezidentských volbách. Právě Jelcinova schopnost znovu se dostat do nejvyšších státních funkcí je přisuzována jeho intuici, silné vůli a politické prozíravosti [Guardian 2007].

Tato cesta byla ovšem mnohem komplikovanější a bolestnější, než si Rusové představovali. Jedním z prvních úkolů, před kterými stála Jelcinem jmenovaná vláda s Jegorem Gajdarem na postu ministra hospodářství a financí, byla transformace centrálně plánovaného hospodářství na hospodářství tržní. Byl to právě Gajdar, který odmítl variantu postupné přeměny a namísto toho se rozhodl pro razantní krok: takzvanou „šokovou terapii“. Namísto všeobecně očekávaného postupného zlepšování hospodářských poměrů země, šoková terapie s sebou přinesla dramatické zhoršení ekonomické situace. Během 4 let od roku 1992, kdy byla šoková terapie započata, kleslo HDP Ruska o 42 procent (pro porovnání HNP⁹ USA kleslo v letech 1929 – 1933, tedy v době Velké hospodářské krize, o 30 procent). Průmyslová výroba klesla o 46 procent, investice dokonce zažily téměř absolutní kolaps, když klesly během let 1990 – 1994 o dvě třetiny [Kotz, Weir 2007: 168].

1.3.1. Postupný nástup krize

Během devadesátých let utrpěl velký šok i ruský sociální sektor. Podle OECD klesly výdaje na sociální zabezpečení z téměř 18 procent HDP v roce 1994 na v průměru 16 procent v první polovině 90. let, respektive 13 procent v roce 1999 (při neustálém poklesu hrubého domácího produktu). Podstatné zhoršení nastalo i u pracovníků ve veřejném sektoru, například plat doktorů a učitelů klesl k hranici chudoby, navíc často nastávaly výpadky v jeho vyplácení [Twigg, Schechter 2003: 19]. Podle průzkumu z roku 1996 byla 30 procentům pracujících vyplacena mzda včas, 31 procent obdrželo plat se zpožděním a 39 procent neobdrželo mzdu vůbec. Výše neproplacených mezd byla v září 1996 odhadnuta na 36,5 trilionů rublů, což odpovídalo přibližně 64 procentům národního objemu mezd a platů [Kotz, Weir 2007: 242].

Důležitým momentem pro ruské vnímání postsovětského období byly komplikující se vztahy centrální moskevské správy s regiony. Ty požadovaly větší nezávislost, což potenciálně ohrožovalo soudružnost celé Ruské federace. Emancipační snaha vyvrcholila vyhlášením nezávislosti Tatarstánu a Čečenské republiky na konci

⁹ Hrubý národní produkt (HNP) je ukazatel, který používali ekonomové ve Spojených státech amerických až do raných devadesátých let. Následně byl nahrazen hrubým domácím produktem (HDP). Kotz poměruje HDP Ruska a HNP USA pro ilustraci míry poklesu ekonomiky v Ruské federaci, byť HNP je lehce rozdílný indikátor, který se zaměřuje na veškerou produkci země (pocházející i ze zahraničních investic domácích subjektů), přičemž HDP se soustředí pouze na produkci v rámci jednoho teritoria/země.

roku 1991, k nimž se přidala i řada dalších republik [Sakwa 2002: 217]. Během následujících několika měsíců proběhla řada setkání, která měla za cíl navrhnout společnou smlouvu o uspořádání. Po enormním úsilí Jelcinovy administrativy se vztahy urovnaly podepsáním Federální smlouvy 31. března 1992. Z dvaceti republik však smlouvu podepsalo pouze osmnáct. Právě Tatarstán a Čečenská republika podpis odmítly. Tatarstánu se podařilo vyjednat separátní bilaterální smlouvu, jež zaručovala, že se bude jednat o „stát přidružený k Rusku“ [Konstitucija 1993: 14]. Nejvíce problematickou oblastí tak zůstala Čečenská republika. Ta, pod vedením Džochara Dudajeva, neustále posilovala svou nezávislost na Moskvě, která nemohla čečenský problém řešit kvůli sporu mezi Jelcinem a parlamentem.

Spor mezi parlamentem a prezidentem měl dlouhodobý charakter a ohrožoval stabilitu země. Podstatným milníkem se stal 26. březen 1993, kdy byl na devátém mimořádném jednání Kongresu lidových zástupců odmítnut kompromisní návrh Jelcina a následně bylo vyhlášeno hlasování o nedůvěře prezidentovi. Jelcin se tak ocitl velmi blízko impeachmentu, když 617 zástupců volilo proti němu a pouze 218 ho podpořilo. Boris Jelcin, proti kterému však nehlasovala potřebná 2/3 většina, tak nastalou krizi zvládl a, i díky podpoře v následně vyhlášeném referendu o důvěře v prezidenta¹⁰ se rozhodl využít svého politického vítězství pro vytvoření nové ústavy. Jejím cílem bylo posílit pravomoci prezidenta na úkor parlamentu, což ovšem vedlo k další eskalaci konfliktu s poslaneckým sborem. Vrcholem sporu se stalo vydání prezidentského dekretu č. 1400 z 21. září 1993, kterým Jelcin rozpustil parlament. Reakce poslanců nastala přibližně po dvou hodinách, kdy Jelcina zbavili funkce prezidenta a novou hlavou státu jmenovali Alexandra Ruckého. V následujících dnech probíhaly v Moskvě ozbrojené potyčky mezi podporovateli parlamentu a vlády, které byly ukončeny až 4. října 1993, kdy Boris Jelcin vyhlásil výjimečný stav a armáda zaútočila na Bílý dům – sídlo parlamentu. Celý spor mezi prezidentem a parlamentem měl podle oficiálních zpráv za následek 187 mrtvých a několik stovek zraněných, přesto je možné považovat ho za Jelcinovo drtivé vítězství. Tomu se podařilo následně prosadit novou ústavu, jež byla přijata ve všeobecném referendu [Shevtsova 1999: 85].

¹⁰ Referendum se skládalo ze 4 otázek: 1. Máte důvěru v prezidenta? 2. Podporujete ekonomickou a sociální politiku vlády? 3. Jste pro předčasné prezidentské volby? 4. Jste pro předčasné parlamentní volby?

Díky vyřešení sporu s parlamentem mohl Jelcin začít směřovat svou pozornost k Čečenské republice. Do léta 1994 prosazovala Moskva pasivní přístup k čečenskému problému, ovšem s rostoucími vnitropolitickými problémy narůstaly hlasy volající po vojenském řešení otázky. Jak zmiňuje Boris Kagarlitskij, malá vyhraná válka mohla výrazně zvýšit popularitu režimu a utlumit hlas opozice, která znovu nabírala na síle [Kagarlitsky 2002: 114]. I proto 11. prosince 1994 (4 dny před koncem Jelcinem vyhlášeného ultimáta, jež dávalo Čečensku za úkol složit zbraně) dorazily do Čečenska ruské armádní oddíly. Válka měla mít rychlý průběh (očekávalo se, že bude trvat nejvýše týden) a existují interpretace, že očekávané ruské vítězství mělo pomoci odvést pozornost od sociálních a ekonomických problémů, které mohly mít výrazný vliv na nadcházející volby do parlamentu a prezidentskou volbu v roce 1996 [Shevtsova 1999: 114]. Konflikt ovšem trval mnohem déle, než se očekávalo. Postupně tak rostla nespokojenost jak armády, jejíž vrcholní představitelé poprvé nahlas začali vystupovat proti vrchnímu veliteli – prezidentovi Jelcinovi, tak také mezi Rusy¹¹. I přes vojenský úspěch ve formě zabití Dudajeva 21. dubna 1996, válka stále neutichala. Jelcin, vědom si neustále se snižující popularity, musel jednat. Uspořádal schůzku se Zelimchanem Jandarbijevem, druhým mužem Čečenska, a spolu podepsali 30. srpna 1996 mírou smlouvu. Ta byla de facto přiznáním vojenské prohry Ruska, byť oficiálně byl mír prezentován jako výsledek dlouhodobé snahy prezidenta o urovnání nepopulárního konfliktu. Konflikt v Čečensku měl za následek, že si většina Rusů uvědomila nepřipravenost a nmodernost ruské armády. Ta sice disponovala přes 1.5 milionem vojáků, ovšem nedokázala využít početní a technickou převahu ve svůj prospěch [Kagarlitsky 2002: 117]. Pro Rusy tak nastalo silné rozčarování, kdy jen pár let od rozpadu Sovětského svazu, jednoho ze dvou světových hráčů ve studenovělečném konfliktu, nebyl nástupnický stát schopen zvítězit v lokální válce.

1.3.2. Diskreditace Jelcina a nutnost změny

Boris Jelcin dlouhodobě spojoval svá prezidentská období s demokratizací. To mu pomáhalo distancovat se od minulosti a minulého režimu, což ostatně často činil.

¹¹ Podle průzkumů veřejného mínění z období vojenské akce v Čečensku bylo 54 procent Rusů pro stažení ruských vojsk z oblasti a pro mírové řešení. Současně výrazně klesla podpora Borise Jelcina, s jehož vojenskými rozhodnutími nesouhlasilo 63 procent Rusů, přičemž pouze 8 procent mu vyjádřilo podporu [Shevtsova 1999: 117].

Silné spojení svobody a změn s osobou prezidenta ale mělo vážné důsledky na ruské vnímání demokracie a svobody jako takové [Shevtsova 2001: 89]. To bylo způsobeno nejen výše zmíněnými hospodářskými a společenskými problémy, ale také rozdělením společnosti na „binární opozici“, která je podle Michaela Urbana typická pro ruskou politickou kulturu. Názorovou opozici nazýval Jelcin „komunisty“ či „neobolševiky“, sebe a vlastní podporovatele naopak jako „demokraty“ nebo „reformátory“ [Urban 1994: 736]. Výrazy neměly s realitou často mnoho společného, sloužily především jako schématické rozdělení společnosti na dva tábory. Měly ovšem důležitý vedlejší efekt. Rusové začali mnohem více vnímat spojení Jelcina s demokracií a kapitalismem, což mělo za následek spojování neúspěchů prezidenta se samotnou ideou demokracie¹². Výsledně se tak zvyšovala touha po pevnější, autoritativní vládě [Brown, Shevtsova 2001: 63].

Přesto není možné vidět 90. léta pouze negativně. Například A. Brown spatřuje rozpad Sovětského svazu jako proces (transformaci) jež měl jak negativní, tak i pozitivní dopady. Upozorňuje na vzestup autoritativních režimů v bývalých členských státech, a tedy i na určitou obecnou regresi demokracie oproti posledním rokům SSSR. Brown přesto vnímá Rusko jako zemi nejvíce se přibližující demokracii ze všech 11 nástupnických států (kromě Estonska, Lotyšska a Litvy), ve které navíc proběhla řada pozitivních změn, díky kterým je Rusko mnohem svobodnějším státem, než jakým kdy ve své historii bývalo [Brown, Shevtsova 2001: 39].

Poslední roky prezidentství Borise Jelcina měly již výrazně sestupný charakter. Prezidentův zdravotní stav se zhoršoval, sám již těžko zvládal nejen pohyb, ale i logické myšlení a smysluplné vyjadřování. Jakákoliv forma setrvání Borise Jelcina v Kremlu po skončení jeho prezidentského mandátu byla tedy již jen stěží představitelná. Britský deník Guardian se o celém druhém funkčním období Borise Jelcina vyjádřil velmi kriticky, když ho označil za: „Chaotické, na lůžko upoutané, ve vodce namočené, korupcí zkažené druhé prezidentské období“ [Khrushchev 2000: 3]. Definitivní konec

¹² Urban zmiňuje jednání z 8. července 1993, kdy se setkali zástupci Socialistické strany pracujícího lidu, Strany práce a frakce ruské Sociální demokracie nazývané Jednotní sociální demokrati, aby projednali utvoření společného volebního bloku. Když se rozhodovalo o názvu, jehož pracovní verze zněla „Jednotná demokratická levice“, jeden z účastníků prohlásil, že: „Výraz ‚demokratická‘ by se neměl objevit v názvu bloku. Lidé jsou již unavení ze slova demokracie. Má špatnou pověst jako například slovo privatizace.“ [Urban 1994: 734].

Jelcinova prezidentství nastal 31. prosince 1999, kdy ve svém posledním prezidentském projevu prohlásil, že: „Rozhodl jsem se. Přemýšlel jsem o tomto rozhodnutí dlouho a těžce. Dnes, v poslední den tohoto tisíciletí, resignuji na svůj úřad.“ Jelcin zároveň požádal občany o odpuštění za to, že „množství našich přání nebylo vyplněno“ [BBC 1999]. Jako svého nástupce si vybral tehdejšího premiéra, Vladimíra Putina.

1.4. Rusko na vzestupu – období Vladimíra Putna (2000 – 2008)

Jestliže Jelcin nastoupil do prezidentského úřadu za všeobecné „demokratické“ nálady, při nástupu Vladimíra Putina byla situace diametrálně odlišná. Na začátku nového tisíciletí v Rusku vládla touha po pevném a důrazném vedení, často doprovázená nostalgii po jasně určených pravidlech minulého režimu [Shevtsova 2001: 144]. Vladimír Putin, pro většinu téměř neznámý úředník, bývalý agent KGB a přibližně jeden rok i šéf FSB¹³, byl jmenován na post předsedy vlády 9. srpna 1999. Pro většinu analytiků se jednalo jen o dalšího v řadě premiérů, konkrétně již pátého v rámci půldruhého roku. Nikdo mu nepředpovídal dlouhou kariéru a jeho jmenování nebylo bráno s přílišnou vážností [Shevtsova 2003: 30]. O to větší překvapení bylo, když se Putin hned v počátku ještě jako premiér uvedl jako tvrdý, zásadový a energický vůdce, což bylo výrazně v kontrastu s dosluhujícím prezidentem Jelcinem. Svůj výrazně proaktivní a nesmlouvavý přístup mohl Putin prezentovat díky dvěma událostem. Zprvu se jednalo o invazi čečenských jednotek do sousedního Dagestánu 2. srpna 1999, zadruhé o bombové útoky v Moskvě, jež se uskutečnily o týden později a měly za následek smrt až 300 lidí [Shevtsova 2003: 36].

Bombové útoky na obytné domy v Moskvě byly přisouzeny čečenským separatistům, přestože chyběly důkazy o jejich vině. A byly to právě tyto teroristické útoky a čečenská invaze, které nastartovaly odvetnou akci. Putin se rozhodl pro ráznou odpověď. Ve svém prohlášení uskutečněném na půdě Dumy krátce po explozích prohlásil, že bude bránit ruskou populaci před bandity [Kotz, Weir 2007: 270]. Výsledkem bylo, že 30. září 1999 vstoupila ruská vojska do Čečenské republiky. Oproti prvnímu vojenskému konfliktu vedeném Borisem Jelcinem měl tento výrazně odlišné

¹³ FSB neboli Federální služba bezpečnosti Ruské federace (rusky Федеральная служба безопасности Российской Федерации) je hlavní nástupnickou organizací po KGB (Výbor státní bezpečnosti, rusky Комитет государственной безопасности).

parametry. Především se lišila reakce veřejnosti. Mnohonásobně větší část Rusů podporovala vojenskou operaci v Čečensku (na začátku roku 2000 bylo pro pokračování vojenských operací přes 2/3 Rusů¹⁴), což se výrazně různilo od první války v Čečensku¹⁵. Zároveň měl konflikt mnohonásobně pozitivnější mediální pokrytí, které akcentovalo vojenské úspěchy. V moskevských novinách se často referovalo o armádě, která „se znovuzrodila před našima očima“ [Kagarlitsky 2002: 247]. Když se v květnu 2000 podařilo potlačit většinu organizovaného odporu, nastolila Moskva v Čečensku vládu v čele s Achmadem Kadyrovem. Přestože boje pokračovaly dalších několik let a situace v regionu je dodnes napjatá, díky druhé válce v Čečensku získal Putin obrovskou popularitu mezi většinou Rusů. Ukázal se jako silný představitel země, který dokáže ochránit její obyvatele.

Popularitu si Putin udržel až do prezidentských voleb, které proběhly v předčasném termínu v březnu roku 2000. Díky cílené mediální kampani, důrazu na pevné vedení, rázným krokům a úspěšnému zvládnutí krizové situace s teroristickými útoky se Putinovi podařilo vyhrát již v prvním kole, když získal téměř 53 procent hlasů [Robinson 2002: 169]. Ukázalo se tak, že Rusové opravdu touží po pevném řízení země, aby se mohla znovu nastartovat upadající ruská ekonomika a prosadit reformy, které budou mít za následek fungující sociální systém. Přesně to symbolizoval Putin. Do úřadu nastoupil s jasně deklarovaným slibem stabilizovat zemi a vymýtit korupci [Sergi 2009: 38].

A opravdu – ve vývoji hospodářské situace v Rusku nastal zásadní obrat. Už v posledním roce vlády Borise Jelcina se zastavil propad hrubého domácího produktu, takže se postupně začal dostávat zpět na úroveň z roku 1990. Za Putina úroveň HDP rostla ještě dále. Obnova ruské ekonomiky byla dána třemi základními faktory. Zaprvé, důležitou roli hrála výrazná devalvace rublu. Před ekonomickou krizí v srpnu roku 1998 měl jeden dolar hodnotu 6 rublů, zatímco průměrný směnný kurz za jeden dolar o rok později byl 24,6 rublů. Vynucené snížení hodnoty ruské měny mělo za následek

Jedná se o přední domácí bezpečnostní službu Ruska, jejíž hlavní úlohou je zajišťování vnitřní bezpečnosti země, protiteroristická činnost a kontrarozvědka [FSB 2013].

¹⁴ Průzkum provedla agentura VCIOM mezi 1600 respondenty v 83 lokalitách třiceti tří regionů Ruska [VCIOM 2000].

¹⁵ Tento fakt byl dán především strachem, který se šířil Ruskem. Bombové útoky poukázaly na zákeřnost teroristických útoků, při kterých je cílem civilní obyvatelstvo a nikdo není v bezpečí. Ruská společnost tak byla silně otřesena.

nastartování ruského exportu. Potravinářský sektor, strojírenství a textilní průmysl – všechna tato odvětví se začala postupně zotavovat a začala být znovu konkurenceschopná [Kotz, Weir 2007: 366]. Zadruhé, pro Rusko (jako tehdejšího největšího světového exportéra zemního plynu a ropy [Shiryaevskaya 2010]) nastal příznivý vývoj na trhu s nerostnými surovinami. Výkupní cena za jednu tunu surové ropy stoupla během roku 1998 až 2004 ze 74 dolarů na 232 dolarů [Kotz, Weir 2007: 248]. Posledním pozitivním faktorem, který ovlivnil zlepšení ekonomické situace Ruska, byl samotný fakt změny politického vedení. S nástupem Vladimíra Putina zmizela nejistota nejen mezi obyčejnými Rusy, ale také na finančních trzích. Investoři ocenili energičtějšího a mladšího prezidenta i reformy, které s sebou přinesl, což se okamžitě projevilo pozitivním vývojem na ruských akciových trzích [Sergi 2009: 37]. Putin se zaměřil na zdůraznění volného trhu a snažil se přijímat liberálně-právní předpisy, které odstraňovaly překážky pro další ekonomický růst [Hanson 2004: 374]. Podstatná změna nastala i ve veřejném sektoru. Platy a penze byly propláceny, státní administrativa se zlepšila a částečně se napravila i transparentnost. Podle Mezinárodního měnového fondu dosáhla v roce 2004 průměrná měsíční reálná mzda 65,7 procent úrovně z roku 1990, což byla nejvyšší hodnota od roku 1992 (pro ilustraci v letech 1998 a 1999 se jednalo o 40,6 respektive 31,7 procent [Kotz, Weir 2007: 242]).

I přes evidentní pozitivní vývoj trpěla stále Ruská federace četnými vnitřními komplikacemi, jejichž dopady pociťovala většina Rusů. Rusko začalo čelit výrazným demografickým výkyvům, způsobených snížením porodnosti a zvýšením počtu úmrtí. Země se tak ocitla v demografické krizi, která byla bezprecedentní pro průmyslovou společnost v období míru. Podle oficiálních statistik z roku 2003 (vypočítaných z ruského penzijního fondu) se očekávalo, že tehdejší roční úbytek 750 000 lidí vrostl do roku 2016 až na 1 000 000. Tento scénář se výsledně plně nepotvrdil, přesto se do konce druhého prezidentského období Vladimíra Putina demografický přírůstek nedostal do černých čísel [Fischer 2012]. Rusko také pociťovalo problémy s kriminalitou.

Rusko zažilo dvě rozdílná období. V prvním, zatíženém rozpadem SSSR a následným hledáním funkce a role státu, prožili Rusové výrazný propad v ekonomické, politické a sociální rovině. Důvěra ve stát a jeho fungování byla narušena a lidé požadovali změnu ve vedení země. Ta přišla spolu s Vladimírem Putinem. Z původně

neznámého státního úředníka se stal rozhodný a akceschopný prezident. Díky započatým reformám a pro Rusko pozitivnímu vývoji na trhu s nerostnými surovinami se země během jeho vlády dostávala z kritického období. I přes stále trvající vnitřní problémy se životní úroveň obyvatelstva začala zvedat, a Rusko se tak dostalo do nové etapy svého vývoje.

2. Vývoj veřejného mínění na rozpad Sovětského svazu

Názory na rozpad Sovětského svazu procházely vývojem, který je neoddělitelný od situace v Rusku v průběhu devadesátých let a během začátku nového tisíciletí. Projevy lítosti nad rozpadem SSSR byly přítomny jak během prezidentství Borise Jelcina, tak i během vlády Vladimíra Putina. Jejich míra ale v průběhu kolísala a výrazně závisela na situaci, ve které se země nacházela. Maria Todorova v knize *Post-Communist Nostalgia* vysvětluje tento pocit jako nostalgii, tedy původně čistě medicínský pojem, který se poprvé objevil v osmnáctém století ve významu touhy po domově¹⁶ a který se dnes neomezuje jen na země bývalého východního bloku, ale má daleko větší přesah [Todorova, Gille 2010: 2]. Světlana Boym navíc dodává, že je nostalgie spojena s osobní pamětí a zkušenostmi, stejně jako s vlastními prožitky a jejich percepcí [Boym 1995]. Nostalgie tak tvoří komplexní celek vlastních vzpomínek, zkušeností a často idealizovaných představ, které člověk nekriticky porovnává s přítomností.

Tím, že se po roce 1989 v Rusku úspěšně etablovaly průzkumy veřejného mínění, je možno zmapovat vývoj názoru Rusů na Sovětský svaz od momentu jeho faktického zrušení. Cílem této kapitoly je zjistit, zda na základě dříve zmíněného vývoje Ruské federace je možné najít rozdíly ve vnímání rozpadu SSSR během prezidentství Borise Jelcina a Vladimíra Putina. Ještě před nástupem Jelcina do funkce se uskutečnilo referendum o zachování Sovětského svazu. To se tak stalo první reálnou ukázkou názorových tendencí Rusů a díky svému rozsahu je dodnes nejrepresentativnějším průzkumem veřejného mínění na toto téma.

¹⁶ Slovo nostalgie má dva kořeny z řečtiny: nostos (domov) a algia (touha).

2.1. Všesvazové referendum o zachování Sovětského svazu

Referendum o zachování SSSR, o jehož konání bylo rozhodnuto na IV. sjezdu lidových poslanců Sovětského svazu (jež se konal mezi 17. a 27. prosincem 1990), bylo (vzhledem k neexistenci průzkumů veřejného mínění až do konce 80. let¹⁷) de facto první možností zjistit reálný pohled občanů SSSR na existenci a fungování Svazu. Uskutečnilo se 17. března 1991 a v jeho rámci bylo položeno celkem pět otázek, ta nejpodstatnější zněla: „Považujete za nutné zachování Svazu sovětských socialistických republik jako obnovené federace rovnoprávných suverénních republik, ve které budou v plné míře zaručena práva a svobody člověka jakékoli národnosti?“ [Protokol 1991].

Účast v referendu bojkotovalo šest republik: Arménie, Estonsko, Gruzie, Litva, Lotyšsko a Moldávie. To předznamenávalo hrozbu budoucího rozdělení SSSR do minimálně dvou částí. I přes neúčast zmíněných zemí však byla celková účast vysoká a referendum jasně objasnilo převládající názor občanů Sovětského svazu. Referenda se zúčastnilo 147 milionů obyvatel, tedy 75,4 procent elektorátu [Ria Novosti 2011]. Z toho bylo 112 milionů pro myšlenku „obnovy svazu“ (tedy 76,2 procent voličů). Pro potřeby této práce je nejdůležitější ruská účast, která dosahovala 79,7 milionů obyvatel (75,4 procent obyvatelstva), z čehož bylo 56,9 milionů pro a 21 milionů proti. Tedy 71,3 procent podporovalo Svaz, 26,4 procent nikoliv [Sakwa 2002: 23].

Ještě před samotným rozpadem SSSR se tak pro jeho další existenci vyslovila více než polovina Rusů. Podle Gleba Pavlovského, zakladatele a prezidenta Nadace pro efektivní politiku, se referendum mohlo stát právním opodstatněním případných snah o zachování Svazu. Gorbačova rezignace ale, podle Pavlovského, zbavila referendum (a veškerou vůli Rusů, respektive občanů SSSR, v něm obsaženou) legitimacy. Pokračování Sovětského svazu tak neuspělo nikoliv kvůli nedostatečné podpoře občanů, ale kvůli absenci politické vůle a odvahy [Petrov 2011].

¹⁷ Viz vyjádření Dr. Alexandra Gasparisviliho (vedoucího vědeckého pracovníka z Centra pro výzkum veřejného mínění Moskevské státní univerzity) pro vydání časopisu *Public Perspective*, který prohlásil, že: „Veřejné mínění je fenomén, který existuje pouze v demokratických státech. (...) Tudíž jsme, dle mého názoru, až donedávna neměli veřejný názor. Nyní ho konečně máme.“ [Gasparishvili 1990: 22].

2.2. Vývoj názoru veřejnosti na rozpad SSSR za prezidenta Jelcina

Rusko na základě událostí z roku 1991 zažívalo vlnu euforie. Jegor Gajdar ji dokonce přirovnal k pocitům z Únorové revoluce roku 1917 [Sakwa 2002: 23]. Nadšení Rusů bylo ale rychle vystřídáno deziluzí z následného vývoje. „Byli jsme příliš optimističtí. Věřili jsme, že cesta ke svobodě a úspěšnému životu bude mnohem kratší, než jak jsme později zjistili,“ prohlásil Boris Němcov, vicepremiér za Jelcinova prezidentství [Coalson, Whitmore 2011]. Rusko téměř okamžitě začalo zažívat změny, které se dotýkaly všech vrstev obyvatelstva. Ať už se jednalo o neustálé zhoršování ekonomické situace, stále vzrůstající míru korupce či rostoucí úroveň kriminality; na všechny tyto negativní trendy ruské obyvatelstvo reagovalo citlivě a jeho deprivace z postsovětského vývoje se prohlubovala. Zhoršující se sociální situaci Rusů demonstrovala i průměrná doba dožití, která se v průběhu devadesátých let zkrátila z 69 na 65 let (u mužů dokonce z 64 na 57 roků) [Nikitin 2012: 19]. S každým dalším nepříznivým vývojem tak klesala spokojenost s vývojem země, aby naopak stoupala touha obyvatelstva po návratu starého režimu. V roce 1991 bylo jen 15 procent Rusů spokojeno s vývojem demokracie v zemi a přes 67 procent vyjádřilo nespokojenost. O šest let později, v roce 1997, spokojenost klesla k 8 procentům, přičemž nespokojenost vzrostla až na 82 procent [Fawn, White 2002: 40].

2.2.1. První prezidentské období Borise Jelcina

Zpočátku existence samostatného Ruska se výsledky průzkumů veřejného mínění příliš nelišily. Podle šetření agentury FOM z prosince roku 1992 rozpadu SSSR litovalo 69 procent obyvatelstva, naopak 31 procent nepocíťovalo žádné negativní emoce [FOM 1999]. Tento výsledek tedy korespondoval s výsledkem předcházejícího Všesvazového referenda o zachování SSSR. V průzkumu uskutečněném o rok později sociologickým centrem Levada se míra lítosti nad koncem Svazu pohybovala na téměř stejné úrovni – proti rozpadu bylo 66 procent respondentů, pro 23 procent se jednalo o krok, který nebyl problematický, a zbylých 11 procent nemělo na otázku jasnou odpověď [Levada 2009: 157]. Série průzkumů veřejného mínění Timothy J. Coltona, profesora na Harvardské univerzitě, která se uskutečnila v období let 1995 – 1996, potvrzuje i nadále stagnující tendenci v daném období. Na otázku, zda by se Rusko mělo snažit o politickou a ekonomickou integraci s bývalými republikami Sovětského svazu, odpovědělo přes polovinu respondentů pozitivně.

Tabulka 1: : Průzkum veřejného mínění: Reintegrace SSSR (1996)¹⁸

Odpověď	Výsledek (v procentech)
Rozhodně souhlasím	18
Souhlasím	45
Je mi to jedno	15
Nesouhlasím	6
Rozhodně nesouhlasím	1
Nevím	15

Zdroj: [Colton 2000: 251]

Naopak rozdílným výsledkem skončil výzkum, jehož hlavní otázka zněla: Jaký by byl nejvhodnější politický systém v Rusku? Pouze 33 procent dotázaných se vyjádřilo, že ideální systém by byl takový, který fungoval v zemi před perestrojkou. Dvaceti šesti procentům respondentů vyhovovalo současné politické zřízení. Tento výsledek korespondoval s názorem Stephena Whitea, který se domnívá, že i když měli Rusové volební příležitosti návratu (nebo alespoň přiblížení se) k bývalému režimu, neučinili tak, a nostalgie má tudíž pouze protestní charakter [Fawn, White 2002: 36]. Nikolaj Popov z agentury VTsIOM dodává, že v počátcích samostatné existence Ruska hrálo hlavní roli vědomí ztráty území a význačné pozice ve světové politice. Postupně ale převážily osobní problémy Rusů, zejména finančního charakteru. Ty se postupně stávaly nejpálčivějším společenským tématem a nejvíce ovlivnily náhled na sovětské období [Popov 2008: 41].

Per Månson, docent na univerzitě v Göteborgu, vidí hlavní důvod postsovětské nostalgie v kompletní změně filosofie fungování společnosti a života Rusů. Věci, které dříve byly „pravdou“, se během chvíle staly „lží“. Zároveň souhlasí s tvrzením Popova, že velkou roli ve vztahu Rusů k rozpadu Svazu začala hrát ve druhé polovině 90. let ekonomická situace. Månson měl možnost během svého pracovního pobytu v Ruské federaci v roce 1997 korespondenčně komunikovat se sto Rusy ohledně jejich minulosti. Na otázku, jak ovlivňovala oficiální sovětská ideologie jejich životní rozhodování,

¹⁸ Průzkum se uskutečnil po červnových prezidentských volbách v roce 1996 a zúčastnilo se ho 2472 respondentů.

osobnost, pohled na svět a jak se tento vliv v průběhu času měnil, dostal přes sto odpovědí. Výsledkem bylo, že více než polovina obsahovala velmi pozitivní ohlasy na minulý režim, naopak stávající režim byl podroben drtivé kritice (Manson obdržel i dopisy negativní k sovětské minulosti, ale byly ve výrazné menšině). V několika dopisech byl explicitně zmíněn problém diskreditace pojmu „demokracie“ zapříčiněný silným spojením s osobou Borise Jelcina a jeho politickými kroky. Ozývaly se hlasy, že: „Demokraté nás zanechali napospas. Bylo to jednoduché pro vládu – zbavit se zodpovědnosti za občany a uvolnit ceny,“ či že „demokraté převrátili vzhůru nohama veškeré morální hodnoty ve společnosti“ [Manson 1997: 50]. Často se také zmiňovala ztráta víry v budoucnost: „Dříve jsme měli víru ve světlou budoucnost. Teď nemají lidé víru žádnou“. Podle Mansona se jedná v ruské společnosti o často vyskytovaný jev, který souvisí s pocitem nedostatku pevného vedení země a jasně formulovaného cíle směřování.

Významnou roli v reflexi SSSR hrály i osobní vzpomínky. Manson uvádí jeden z dalších dopisů, kde stálo: „Pamatuji si své dětství. Pamatuji si pionýrské a komsomolské tábory, dětské písně a slavnosti. Velmi rád bych se vrátil do toho období, daleko od dnešního drsného světa“, v dalším dopise bylo napsáno: „Máme strach o budoucnost našich dětí. Já a manžel máme na co vzpomínat, ale co si budou naše děti pamatovat, až vyrostou?“. Sám Manson vidí důvody pro tyto nostalgické vzpomínky v silném propojení samotného života s minulým režimem. Život v Sovětském svazu byl mimo jiné založen na sociálních rituálech (mezi které patřilo stát se pionýrem, či později Komsomolcem), což mělo za následek úzké spojení „zlatého období mládí“ se zmíněnými organizacemi. Pro člověka je pak složité oddělit nostalgii po Sovětském svazu s nostalgií po mládí [Manson 1997: 51]. I přes tyto negativní odpovědi veřejné mínění ohledně rozpadu SSSR oscilovalo kolem hodnot referenda z roku 1991. Výrazný výkyv nastal až později, v posledních dvou letech funkčního období prezidenta Jelcina.

2.2.2. Zhoršující se situace v Rusku a posun veřejného mínění

Výraznější změna názorů ruské veřejnosti nastala až ke konci druhého prezidentského mandátu Borise Jelcina, kdy Rusové začali plně pociťovat důsledky ekonomického propadu a politické krize. Jelcinova vzrůstající neschopnost účinného řešení přicházejících problémů kombinovaná s rostoucí mírou kriminality a korupce v zemi měla za následek posun v nazírání na rozpad Sovětského svazu. Ten je možno

demonstrovat na již zmíněném šetření agentury FOM. Podle výsledků litovalo v roce 1997 rozpadu SSSR o patnáct procent Rusů více, než tomu bylo pět let nazpět, v lednu roku 1999 vyjádřilo lítost nad koncem Svazu plných 85 procent obyvatel Ruské federace [FOM 1999].

Pro pochopení vnímání konce 90. let přinesl důležité výsledky národní průzkum z roku 1998. Jeho cílem bylo zmapovat myšlenkové asociace Rusů k posledním dvěma desetiletím SSSR a k devadesátým létům. Při popisování sovětského období obsadily první tři pozice výrazně pozitivní atributy, sedmdesátá a osmdesátá léta byla charakterizována jako „blízká lidem“, „právní“ a „naše“. Z celkových deseti nejčastějších odpovědí byla jen jediná negativní („byrokratická“). Rozdílnější byla charakteristika postsovětských let. Nejčastěji respondenti zmiňovali všudypřítomnou korupci, odcizení státu od občanů a nerozhodnost. V tabulce deseti nejčastěji zmiňovaných atributů Ruské federace dokonce nefiguroval ani jeden pozitivní prvek.

Tabulka 2: Nejcharakterističtější atributy komunistické a postkomunistické vlády (1998)¹⁹

Sovětská vláda (70. a 80. léta)		Postkomunistická vláda (90. léta)	
Blízká lidem	36	Zločinná, zkorumpovaná	63
Právní	32	Vzdálená, cizí	41
Vlastní, familiární, („naše“)	32	Nerozhodná	32
Byrokratická	30	Slabá, bezmocná	30
Tvrdá, pevná	27	Krátkozraká	28
Krátkozraká	23	Byrokratická	22
Autoritativní, respektovaná	21	Parazitická	18
Utajená, uzavřená	17	Ilegální	12
Spravedlivá	16	Neodborná	12
Upřímná, otevřená	14	Nekompetentní	11

Zdroj: [Fawn, White 2002: 39]

¹⁹ Průzkum se uskutečnil mezi únorem a březnem roku 1998 a zúčastnilo se ho 1500 respondentů.

Absolutní vrchol nespokojenosti s rozpadem Sovětského svazu nastal v roce 1999, tedy v době kulminující ekonomické a politické krize. Vysvětlením může být zklamání z divokého kapitalismu devadesátých let, což vedlo ke zvýšení přitažlivosti sovětského systému. Byla to právě Rusy silně vnímaná neschopnost prezidenta Jelcina, která akcentovala lítost nad rozpadem SSSR v ruské společnosti [Nikolayenko 2005: 249].

2.3. Vliv stabilizace situace v Rusku za prezidentství Putina na veřejné vnímání rozpadu SSSR

Nespokojenost s vývojem po rozpadu SSSR dosáhla na přelomu tisíciletí absolutního vrcholu. Rusové si přáli pevnější vedení státu, ráznější přístup k řešení problémů a konec „divokých“ devadesátých let. S nástupem Vladimíra Putina do úřadu prezidenta bylo těmto žádostem vyhověno, a to se následně projevilo i ve vnímání otázky rozpadu Sovětského svazu. Změna veřejného mínění v prezidentském období Putina měla odlišný průběh, než tomu bylo za Jelcina. Oproti rostoucímu nostalgickému trendu v devadesátých letech byla pro začátek nového tisíciletí typická stagnace, později i mírná regrese. Reprezentativní výpověď podává šetření sociologického centra Levada, které od roku 2000 každoročně zjišťuje vývoj ve veřejném mínění v otázce zániku SSSR. Nejvyšší míra nostalgie mezi Rusy nastala v počátku vlády Vladimíra Putina, což byl stále pozůstatek pocitů z nepříznivé situace na konci tisíciletí. V následujících letech je možné pozorovat stabilní úroveň nesouhlasu s rozpadem SSSR, která se pohybovala okolo pětadesáti procent. Ve druhém funkčním období Putina dokonce nespokojenost s koncem minulého režimu klesla k šedesáti procentům, respektive k 55 procentům v roce 2007.

Tabulka 3: Litujete rozpadu SSSR?²⁰

	1992	1993	2000	2001	2002	2004	2005	2006			2007	2008
	III	I	XII	XII	XII	XI	XI	III	XI	XII	XI	IX
Ano	66	63	75	72	68	71	65	62	61	61	55	60
Ne	23	23	19	21	25	22	25	28	30	32	36	30
Složité odpověď	11	1	6	7	7	7	10	10	9	8	10	10

Zdroj: [Levada 2009: 157]

Opětovně, jako v období vlády prezidenta Jelcina, je evidentní rozpor mezi nesouhlasem s rozpadem Svazu a přáním o jeho znovunastolení. Na otázku, o jakou formu vztahů s bývalými republikami SSSR by Rusové stáli, odpovědělo mezi roky 2002 a 2008 nejvýše 25 procent respondentů, že by uvítali obnovení SSSR v původním rozsahu. Nejčastěji se Rusové vyjadřovali pro užší spolupráci na dobrovolné bázi, či pro bližší kooperaci ve stylu Evropské unie.

²⁰ Průzkumu se zúčastnilo 1600 respondentů.

Tabulka 4: Jakou formu vztahu s bývalými republikami SSSR byste podporovali?²¹

	Prosinec 2002	Listopad 2003	Listopad 2006	Listopad 2007	Listopad 2008
Znovuzaložení SSSR ve stejně podobě	21	25	18	16	13
Pokračování ve spolupráci v rámci SNS	12	10	17	12	15
Založení dobrovolných bližších unií s několika republikami	29	25	23	23	28
Bližší unie s bývalými členy SSSR ve stylu EU	20	19	19	23	21
Nezávislá existence všech republik	10	12	12	17	14
Složité odpověď	8	9	12	10	10

Zdroj: [Levada 2009: 109]

Rusové tedy nevyžadovali návrat Sovětského svazu, byť jeho rozpadu litovali. Znovu se tak potvrdila slova S. Whitea, že návrat minulého státního zřízení není reálnou alternativou a Rusové si toho jsou vědomi. To ostatně taktéž potvrzuje průzkum agentury Eurasian Monitor²², jenž byl prezentován v roce 2006 na diskuzi u kulatého stolu Nadace M. Gorbačova. Na otázku „Dovedete si představit obnovení jednotného svazu bývalých sovětských republik?“ odpověděla většina Rusů negativně (68 procent) [Zadorin 2006: 5].

Podle výsledků průzkumu agentury VTsIOM z prosince 2005 je jedním z hlavních důvodů názorového nesouhlasu s koncem Sovětského svazu pocit „že byl

²¹ Průzkumu se zúčastnilo 1600 respondentů.

²² Sociologická agentura Euroasian Monitor vznikla v roce 2004 a snaží se převést koncept Eurobarometru (průzkumy veřejného mínění v rámci Evropské unie) do euroasijské oblasti, primárně se zaměřuje na země Společenství nezávislých států [Evrazijskij Monitor 2013].

zničen významný stát“ – takto se vyjádřilo 74 procent respondentů, kteří již předtím souhlasně odpověděli na dotaz, zda litují rozpadu SSSR. Podle Nikolaje Popova tak v Rusku skončilo období, kdy hlavní roli v nespokojenosti občanů hrála špatná ekonomická situace, a znovu se začala navracet touha po silné a významné zemi, jakou dle Rusů Sovětský svaz byl. Tuto změnu je možné spatřit i ve vnímání

V Rusku tedy dlouhodobě existovala základní úroveň lítosti nad rozpadem Sovětského svazu pohybující se okolo 60 procent. Se zhoršující se ekonomickou situací, jako tomu bylo za prezidenta Jelcina, se zvyšovala. Naopak s nástupem Vladimíra Putina, kdy ekonomika začala znovu růst a Rusové začali mít pocit, že jejich země znovu získává ztracenou prestiž, postupně klesala. Oněch 60 procent je z velké části tvořeno protestními hlasy, reagujícími na pocit zmařených nadějí, nikoliv reálná vůle Rusů znovunastolit SSSR. To potvrzují zejména průzkumy veřejného mínění, ve kterých se pro možnost znovuzaložení SSSR vyjadřovalo nejvýše 25 procent dotazovaných Rusů, ke konci druhého prezidentského období V. Putina podpora obnovy SSSR klesla až ke 13 procentům. V tomto poklesu hrála velkou roli i změna vnímání Ruska jeho obyvateli. Ještě v roce 1994 a 2000 si 41 procent, respektive 50 procent, Rusů myslelo, že Ruská federace zaostává ve vývoji za většinou vyspělých zemí. V roce 2008 tento názor sdílelo pouze 29 procent respondentů. Naopak vzrostl počet odpovědí, že vývoj v zemi je unikátní a nelze ho srovnávat s vývojem v žádném jiném státě.

Tabulka 5: Jakou formu vztahu s bývalými republikami SSSR byste podporovali?²³

Se kterým názorem nejvíce souhlasíte?			
	1994	2000	2008
Rusko zaostává ve vývoji za většinou vyspělých zemí	41	50	29
Rusko bylo vždy vůdčí zemí a nikdy tuto roli neopustilo	8	10	20
Rusko se vyvíjí unikátním způsobem, který nelze poměřovat s jinými státy	32	34	46
Nevím	19	6	5

Zdroj: [Gudkov 2009: 101]

²³ Průzkumu se zúčastnilo v roce 1994 3000 respondentů, v roce 2000 a 2008 to bylo 1600 respondentů.

I tak nostalgie hraje v ruské společnosti stále důležitou roli. Toho si byl Vladimir Putin vědom a snažil se tohoto faktu využívat. Ať už se jednalo o jeho častá vyjádření nacionalistického a prosovětského charakteru či autoritativní styl vládnutí, obojí bylo většinou Rusů přijímáno se souhlasem jasně deklarovaným stabilně vysokou popularitou Putina v průzkumech veřejného mínění.²⁴ Přístup jak Vladimíra Putina, tak Borise Jelcina, popisují a porovnávají následující řádky.

2.4. Přístup Borise Jelcina a Vladimíra Putina k rozpadu SSSR

Pro Borise Jelcina jako jednoho z hlavních iniciátorů rozpadu Sovětského svazu bylo důležité odstříhnout se od socialistické minulosti [Rose 2003: 101]. Jednou z prvních možností, jak toho docílit, byla změna státních symbolů. Při snaze o nahrazení rudé sovětské vlajky měl Jelcin zjednodušenou úlohu. Tím, že se nová vlajka v barvě trikolory stala symbolem obránců proti srpnovému puči v roce 1991, měla volnou cestu stát se i oficiálním symbolem Ruska. S dalšími znaky nové ruské státnosti ale nastaly větší komplikace. Problematickým se stal například státní znak. Jelcinovi se jeho podobu (která odkazuje ještě na období carského Ruska) podařilo prosadit až po rozpuštění Nejvyššího sovětu v roce 1993. Dalším důležitým krokem byla změna státní hymny, kterou se stala (i přes výrazný odpor ruských komunistů) „Vlastenecká píseň“ složená Michailem Glinkou v 19. století. Co se naopak Jelcinovi prosadit nepodařilo, byla změna státního svátku 7. listopadu. Ten hrál zásadní roli v období Sovětského svazu, když připomínal Velkou říjnovou socialistickou revoluci. Především kvůli dlouhodobé tradici a vztahu Rusů ke svátku nenašel Jelcin dostatečnou podporu pro úplné zrušení 7. Listopadu. Nastalo tak pouze jeho přejmenování na „Den shody a smíření“ [Zolotov 2011: 9]. V Rusku zároveň zůstávaly tisíce symbolů minulého režimu – ať už se jednalo o rudé hvězdy, názvy ulic či mauzoleum s Vladimírem Iljičem Leninem²⁵. Jelcin veskrze nereflektoval vzrůstající nostalgii po Sovětském svazu. Jeho

²⁴ Podle dat z agentur VTsIOM a Levada center, která analyzoval Daniel Treisman z katedry politologie Kalifornské univerzity, se Putinova popularita pohybovala od začátku jeho prezidentského mandátu nad 50 procenty, na konci roku 2007 dokonce stoupla až na 75 procent [Treisman 2008: 8].

²⁵ V ruském veřejném prostoru se téma zrušení pozůstatků minulosti objevuje často. Ať už se jedná o změnu názvů ulic či odstranění Lenina z mauzolea, téma se často stává

hlavním cílem bylo začít novou etapu Ruska, která byla postavena na negaci minulého režimu.

S nástupem nového tisíciletí a Vladimíra Putina do úřadu prezidenta významně vzrostl akcent na patriotismus a národní hrdost. Putin si byl od úplného počátku svého mandátu vědom, že nostalgie po Sovětském svazu hraje významnou roli v životech Rusů. Jeho snahou bylo spojit staré před-sovětské symboly se symboly sovětskými²⁶. I proto Putin dospěl k názoru, že by bylo vhodné změnit ruskou hymnu. V prosinci roku 2000 se podařilo prosadit v Dumě zákon, který měnil národní hymnu z Glinkovy Vlastenecké písně zpět na původní, sovětskou verzi. Tedy skladbu, jež dal Josif V. Stalin za úkol složit Alexandrovi Alexandrovovi během druhé světové války. Jediným rozdílem v obou verzích jsou slova hymny, kdy slovo „Bůh“ nahradilo „Stalina“ a „komunistickou stranu“ vystřídala „svatá země“. Jak později deník The New York Times citoval Putina: „Hymna nebyla pouhým symbolem. Bylo nemožné bez ní žít.“ [The New York Times 2010]. Putinův krok vyvolal rozporuplné reakce. Na jednu stranu většina Rusů toužila po návratu staré národní hymny, na straně druhé se ale ozvala početná skupina kritiků²⁷, kteří prezidentovi vyčítali reálnou spojitost hymny s obdobím stalinistického teroru. Mezi zmíněné kritiky patřil mimo jiné i bývalý prezident Boris Jelcin, když poprvé a naposledy veřejně nesouhlasil s rozhodnutím V. Putina [Blomfield 2002: 43]²⁸.

Snaha prezidenta Putina balancovat na hraně sovětského a nového Ruska (postaveného na základech období carismu) úspěšně pokračovala i nadále. Čtyři roky po změně národní hymny se rozhodl dokončit změnu státního svátku, který Jelcin dokázal

oblíbenou politickou otázkou. Ovšem kvůli chybějící vůli politiků i veřejnosti stejně rychle zapadne [Zolotov 2011: 8].

²⁶ Vera Tolz například zmiňuje paradoxní situaci, kdy koexistují dvě státní vyznamenání: Řád svatého apoštola Ondřeje Prvozvaného (založen carem Petrem Velikým, dnes fungující jako nejvyšší vyznamenání Ruské federace) a řád Hrdiny Ruské federace, jehož název prozrazuje kontinuitu s řádem Hrdiny Sovětského svazu [Burdny, Frankel, Hoffman 2004: 169].

²⁷ Po schválení hymny nastávala v ruské Dumě nezvyklá situace. Jelikož několik poslanců bylo v období SSSR politickými vězni, stávalo se, že zůstávali během hymny sedět. Aby se předešlo ostudným situacím, byl v roce 2002 odhlasován zákon, že je nezákonné sedět, hraje-li státní hymna [Gessen 2002: 42].

²⁸ Paradoxní bylo, že ačkoliv Jelcin nesouhlasil se sovětskou verzí hymny, byla to právě ona verze, která nakonec na jeho pohřbu zazněla.

pouze přejmenovat. Přestože měla absolutní většina Rusů celý život volno 7. listopadu, Vladimír Putin se rozhodl svátek zrušit a místo toho vyhlásit úplně nový 4. listopadu – pod názvem „Den národní jednoty“²⁹. Jasně stanovisko k Sovětskému svazu pronesl Putin v dubnu 2005 během svého tradičního projevu k Federálnímu shromáždění. V průběhu proslovu řekl, že: „Rozpad Sovětského svazu byl hlavní geopolitickou katastrofou století“. V projevu dále zdůraznil silné vazby na dřívější republiky Svazu, které vycházely ze společné historie, jazyka a kulturního základu. V neposlední řadě zmínil Vladimír Putin morální úroveň dob SSSR, která vždy hrála dominantní úlohu v pracovním i soukromém životě lidí – „nikdo nemůže popřít, že se hodnotám jako jsou blízké přátelství, vzájemná pomoc, důvěra, kamarádství a spolehlivost vždy v Rusku dařilo a že se zde stávají trvalými a neměnnými kvalitami“ [Putin 2005].

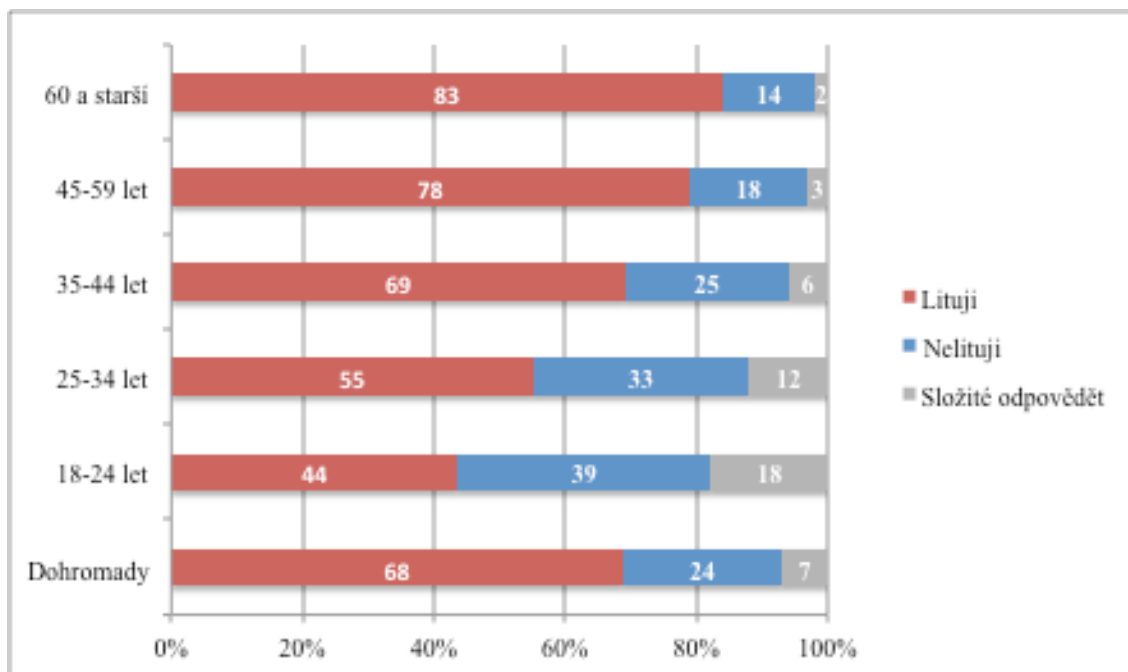
2.5. Nostalgie po SSSR jako generační problém?

Je logickým faktem, že nevýraznější podporu Sovětského svazu a tehdejšího politického systému můžeme zaznamenat u starších obyvatel. Podle průzkumu Stephena Whitea z roku 2001 se pro podporu sovětského politického zřízení vyslovilo přes 47 procent Rusů starších 65 let [Fawn, White 2002: 43]³⁰. Ostatní průzkumy dokonce hovoří o vyšších procentech starších občanů, příkladem může být průzkum již jednou zmiňované agentury Eurasian Monitor z roku 2006. Na níže přiloženém grafu je vidět, jak s věkem narůstá počet těch, kteří litují rozpadu SSSR.

Obrázek 1: Litujete, že se Sovětský svaz zhroutil?

²⁹ Datum odkazuje na povstání v Moskvě, díky kterému se podařilo osvobodit město od polsko-litevských vojsk v roce 1612. Státní svátek je každoročně podpořen výraznými finančními dotacemi a ruská vláda se ho snaží cíleně propagovat [Russian News Room 2004].

³⁰ S ještě signifikantnějšími výsledky přichází ve své práci „*Missing the Soviet Motherland Nostalgia for the USSR in Russia Today*“ Charles J. Sullivan, doktorand na George Washington University. Ve své práci vychází z šetření Levada Center z roku 2012, ve kterém je možné pozorovat přímou úměru rostoucí nostalgie po SSSR se zvyšujícím se věkem. V nejvyšší věkové skupině (60 – 88 let) litovalo 90,5 procent dotazovaných rozpadu Svazu, 83,9 procent bylo pro jeho znovuzavedení a 97,6 procent respondentů uvedlo, že cítí hrdost nad SSSR. Průzkumu se zúčastnilo 295 osob [Sullivan 2013: 3].

Zdroj: [Zadorin 2006: 8]

U lidí, kteří prožili část svého života v Sovětském svazu, je daná míra nostalgie pochopitelná. Překvapivou skutečností ale může být, že nemalá část mladších ročníků, které neměly přímou zkušenost se SSSR, také nesouhlasila s rozpadem Svazu. Na jaře roku 2005 se uskutečnila studie mezi ruskými adolescenty, jejímž cílem bylo zmapovat jejich názory na toto téma. Hlavním úkolem průzkumu vedeného Olenou Nikolajenko z Centra pro demokracii, vývoj a právní stát Stanfordské univerzity bylo porovnat přístup k rozpadu SSSR mezi adolescenty z Ruské federace a Ukrajiny. Výzkum se uskutečnil mezi 891 studenty³¹ středních škol ve třech ruských městech (Moskva, Rostov na Donu a Tula) a zároveň i mezi 846 studenty z Ukrajiny³². Následně bylo 40 ruských studentů pozváno k vyplnění písemného dotazníku, který obsahoval konkrétnější otázky.

Výsledky průzkumu byly překvapivé. Adolescenti v Moskvě, která je považována za město s vyšší životní úrovní než ve zbytku Ruské federace a největším podílem liberálního obyvatelstva, se v 59,9 procentech případů vyjádřili vůči rozpadu

³¹ Věk dotazovaných studentů se pohyboval mezi 15 – 19 roky, genderové rozdělení bylo téměř vyrovnané (49,5 procent mužů a 50,5 procent žen). To korespondovalo, podle sčítání populace v Rusku z roku 2002, s rozdělením společnosti v dané věkové kategorii.

³² Pro účely této práce jsou použita primárně data z ruské části průzkumu. Odpovědi studentů z Ukrajiny jsou zmíněny jen okrajově pro možnost porovnání.

SSSR nesouhlasně. Ještě výraznější nesouhlas projeví účastníci průzkumu v ostatních městech. S koncem Sovětského svazu nesouhlasilo 61,1 procent obyvatel Rostovu na Donu, v Tule se jednalo dokonce o 66,9 procent [Nikolayenko 2008: 248]. V další, kvalitativní, části výzkumu se zjišťovaly konkrétní důvody pro pozitivní či negativní náhled na rozpad SSSR. Mezi důvody kladného hodnocení zhroucení Sovětského svazu bylo nejčastěji zmiňováno získání občanských a politických práv či lepší přístup ke spotřebnímu zboží. Naopak získání národní nezávislosti, případně obnovení národní kultury bylo, na rozdíl od ukrajinských studentů, zcela přehlíženo. Mnohem delší byl seznam důvodů pro negativní hodnocení. Nejčastěji byla jmenována ztráta velmocenského postavení a vlivu na svět, následovalo zhoršení regionální spolupráce, ekonomický a sociální úpadek, nárůst zločinnosti či nespravedlivé zacházení s ruskými minoritami v zahraničí [Nikolayenko 2008: 250].

Byla to právě ztráta statusu velmoci, co dotazovaní nejčastěji zmiňovali. „Přeji si, aby Rusko získalo více uznání. Po rozpadu Sovětského svazu bylo za vše na vině Rusko. Kdo byl zodpovědný za sovětské dluhy? Rusko. Kdo mohl za válku v Afganistánu? Rusko. Není to spravedlivé“, prohlásil šestnáctiletý Aljoša. Patnáctiletá Anja dodala: „Sovětský svaz byl velmocí, kterou všichni respektovali. (...) Reagan označil SSSR za říši zla a ostatní se nás stále snažili přemoci.“. V průzkumu se často zmiňovala ztráta jednoty slovanských národů, která měla nepříznivé dopady pro obě strany – jak pro Rusko, tak i pro ostatní země. „Když vznikla Kyjevská Rus, Rusko, Ukrajina a Bělorusko byly dohromady. Teď Rusko ztratilo část svého teritoria a ostatní země ztratily ochranu, jež jim Rusko poskytovalo“, prohlásil patnáctiletý Roman z Tuly. Důležitou úlohu v odpovědích hrály i domácí témata. Jednalo se zejména o nezaměstnanost (jak uvádí William Moskoff, během trvání SSSR oficiálně neexistující díky ideologicky zakotvené normě plné zaměstnanosti [Moskoff 1992: 1]) a kriminalitu. Podle patnáctileté Světlany z Moskvy „nebylo dříve tolik zločinu. Člověk mohl v bezpečí jít v noci venku. V dnešní době se člověk klepe strachy, když má jít v noci temnou uličkou“ [Nikolayenko 2008: 253].

Podobnou zkušenost zmiňuje i Vadim Nikitin. Když Irina Gluščenko, docentka na moskevské Vysoké škole ekonomické, požádala studenty, aby se vyjádřili o Sovětském svazu, čekaly ji netušené odpovědi. Studenti zmiňovali pionýrské tábory, které „spojovali lidi“, další student například zmínil „neuspěchanou spiritualitu“

tehdejší doby. „Postsovětský člověk je ztracen ve světě. Je absolutně obnažený – duchovně, materiálně, národnostně“, odpověděl sedmnáctiletý student na otázku, jaká je ruská postsovětská identita [Nikitin 2012: 21]. Podle studie, kterou uspořádala Valeria Kasamara a Anna Sorokina na stejné škole, ze které pochází Irina Gluščenko, a které se zúčastnilo 300 respondentů ve věku 13 – 32 let, je nostalgie po Sovětském svazu častá napříč všemi věkovými kategoriemi tamních studentů. „Mladí Rusové nikdy nežili v Sovětském svazu a znají ho pouze z příběhů, které jim vyprávěli rodiče, prarodiče a učitelé, případně ze sovětských filmů. Ty se soustředily pouze na pozitivní zážitky, tudíž nereflktují sovětskou realitu“ [Koshkin 2012: 37].

Na druhou stranu studenti zdůrazňovali nárůst občanských svobod, které nahradily uzavřený a nesvobodný režim. To potvrzuje i Michael Wines ve svém článku o životě adolescentů v Rusku. V něm cituje Dimitrije Danikina, který o poměrech v SSSR prohlásil: „Jednalo se pro naše rodiče o mnohem složitější situaci. Všeho bylo méně, byl nedostatek peněz. Na druhou stranu bylo méně kriminality, než je v dnešní době,“ [Wines 2003]. Mladí Rusové si často uvědomují pozitiva i negativa bývalého režimu. Dvacetiletá Maria Skorik, studentka PR na univerzitě v Rostovu na Donu, uvedla: „Bylo pozitivní, že vláda zaručovala lidem základní životní podmínky a sociální benefity, bylo celkově více jistoty o budoucnosti.“ Hned vzápětí ale dodala: „Sice jsem se narodila před rozpadem SSSR, nic z té doby si ale nepamatuji. Nepatřím do sovětské společnosti, (...) žiji v moderním Rusku. To je můj svět a nechci žít nikde mimo,“ [Koshkin 2011]. Nostalgická nálada týkající se rozpadu Svazu tak není jen záležitostí starších ročníků, ale projevuje se i u Rusů, jež SSSR nikdy nezažili.

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo popsat vývoj vztahu veřejnosti k rozpadu Sovětského svazu během prezidentských období Borise Jelcina a Vladimíra Putina. Podařilo se zjistit, že základní úroveň postsovětské nostalgie je u ruského obyvatelstva přítomna v obou zkoumaných obdobích. V průběhu vývoje Ruské federace ale docházelo k jejím výkyvům, kdy eventuální růst či pokles výrazně závisel na socioekonomické situaci, ve které se země nacházela.

Po zhroucení Sovětského svazu se Rusko dostalo do složité situace. Společnost očekávala rychlé dorovnání životní úrovně s úrovní v západních zemích. Namísto toho

přišel hluboký ekonomický propad, nárůst kriminality a chudoby, viditelná korupce – to vše mělo silný vliv na veřejnost a její mínění. Kupíci se neúspěchy v Rusku v devadesátých letech byly přičítány prezidentu Borisu Jelcinovi, jehož popularita proto strmě klesala. Nejvýraznější pokles nastal na konci jeho druhého prezidentského období v letech 1998 – 1999, významný podíl na tom tehdy měla ekonomická krize v zemi. Zároveň s klesající popularitou Jelcina stoupala ruská lítost nad koncem SSSR, která na konci tisíciletí dosáhla 85 procent. Lidé postrádali silné, pevné a autoritativní vedení.

Toho se jim dostalo s nástupem Vladimíra Putina do úřadu prezidenta. Výrazné zlepšení ekonomické situace a účinná snaha o zavedení reformních zákonů měly za následek, že se Rusům začalo lépe dařit a země se dostávala z krize. Změny nastaly i ve společenském vnímání fenoménu rozpadu SSSR. S rostoucí životní úrovní Rusů a popularitou prezidenta Putina postupně klesal nesouhlas se zánikem Sovětského svazu. Důležitým faktorem ovlivňujícím veřejné mínění byla i schopnost Vladimíra Putina operovat s postsovětskou nostalgií. Putin nešel cestou svého předchůdce, který se soustředil na absolutní negaci minulého režimu. Naopak se snažil využívat sovětské symboly a k nim připoutaný ruský sentiment. Putin si uvědomoval sílu téměř sedmdesáti let sovětské historie, kterou se snaží kombinovat se znaky novodobého Ruska. To se tak stále ocitalo na rozhraní starého a nového režimu.

Rozpad SSSR byl důležitým fenoménem pro všechny obyvatele Ruské federace. Nejedná se jen, jak bývá někdy zmiňováno, o jev týkající se starší generace. Nostalgické tendence je možné vyzorovat i u mladých ročníků, které Sovětský svaz nikdy nezažily. To je dáno sekundární zkušeností, kterou získávají od svých rodičů, příbuzných, z masmédií či ze škol. Přestože je mladých Rusů litujících konce Svazu výrazně méně než starších spoluobčanů se stejnými pocity, jedná se o zajímavý jev, vhodný pro zevrubnější akademickou analýzu.

Analýza postojů Rusů vůči rozpadu Sovětského svazu ukázala, že (navzdory původní předpokládané hypotéze) rozpad SSSR se pro Rusko nestal národní tragédií. Nepochybně se však jedná o výrazný fenomén, jehož trvání bude s největší pravděpodobností dlouhodobé. Rusko je mladou demokracií, které nikdy v minulosti (kromě období Prozatímní vlády v roce 1917) nemělo s touto formou vlády zkušenost. Je tedy pochopitelné, že se jeho obyvatelé stále obrací k minulému režimu, který pro ně znamená nejen pocit jistoty, ale také jim připomíná vlastní idealizované mládí. Přestože

se bude jednat o dlouhotrvající proces, dá se očekávat, že v případě pozitivních socioekonomických okolností bude i nadále s postupem času sentiment po Sovětském svazu vyprchávat, a Rusové se tak budou stále více věnovat přítomnosti a budoucnosti.

Summary

The Soviet Union played during its almost 70-years existence one of the leading roles in modern history. Therefore the collapse of USSR was not only widely unpredicted, but also a key event of the 20th century. The whole world, including the former soviet republics, looked into the future with high expectations – and concerns. Russia, as the biggest successor state, decided to take the path of liberal democracy development. But the Russians found out soon, that the chosen path won't be easy to follow. The more difficulties occurred, the stronger was the nostalgia voice in the society. The aim of this bachelor thesis is to provide a historical background on modern development in Russian Federation with special focus on consequences for Russian citizens. Furthermore the goal is to discuss the Russian public opinion development about the end of the Soviet Union during the presidency of Boris Yeltsin (1991 - 1999) and Vladimir Putin (2000 - 2008).

The fundamental premise of this thesis is the idea of the end of the USSR being Russian national tragedy that still causes widespread trauma. Based on the available opinion polls and academic works the author examines the shift in Russian understanding on the collapse of the Soviet Union.

Russia was facing a great number of difficulties in the 1990's. The most urgent task was to start a transitional process from soviet-style government to liberal democracy. The country experienced significant social, political and economic changes since the transformation process has started. The high expectations of Russian people were not fulfilled. The country's economy suffered greatly as the *shock therapy* was introduced, social security ceased functioning and Russia also lost a great portion of international reputation as a world-power state.

The Russians therefore started to look back to the past – to the times of the Soviet Union. During the presidency of Boris Yeltsin the opinion polls, dealing with the question of regretting the demise of the USSR, peaked from approx. 60 % to 85 %. The

country was not only suffering from economic crisis, but also from extensive post-soviet nostalgia. Russians demanded a new style of rule; rule that would be more accurate, stronger and that would return credit to the Russian Federation.

The new president Vladimir Putin fulfilled all of the above-mentioned demands. Thanks to positive development on the raw material market and mostly successful implementation of reforms Russian economic began to grow again and so did the country as a whole. The level of regretting of USSR demise dropped even below the long-term average volume.

Vladimir Putin was aware of the public regretting of the end of the USSR and successfully handled this phenomenon. Combining communist regime symbols with modern Russian ones (and taking the best of both) he managed to raise the national perception and made the Russians nation-proud again, although his actions caused a great controversy.

The analysis of the Russian public opinion showed that even though a significant amount of Russians is regretting the demise of the Soviet Union, the mourning for old regime highly depends on current socio-economic situation. Seventy years are a remarkable part of history so it can't be expected that the post-Soviet nostalgia fades out in a near future, especially since a considerable amount of Russian adolescents are regretting the end of the USSR as well. Nevertheless the initial premise of the thesis that the end of the Soviet Union was a national tragedy was not confirmed. The dissolution was indeed a (by many Russians) regretted event, but thanks to the positive development of the country Russians started to focus on present and future again.

Použitá literatura

Primární zdroje:

„A Country Study: Soviet Union (Former)“, *Federal Research Division of Library of Congress*, 2010, <http://lcweb2.loc.gov/frd/cs/sutoc.html> (poslední přístup 24. 7. 2013).

FOM, „Graždane Rossii vsje bolše sožalejut o raspade SSSR.“, 28. ledna 1999 <http://bd.fom.ru/report/map/of19990403> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Gasparishvili Alexander, „Polling and Public Opinion in the Soviet Union: Interview with Alexander Gasparishvili“, *The Public Perspective*, březen/duben 1990, 22-23 s. <http://www.ropercenter.uconn.edu/public-perspective/ppscan/13/13022.pdf> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Gudkov Lev, „Massovyj obraz proslogo i politika ego formirovania“, *Vestnik obsestvennogo mnenia*, červenec – září 2009, http://ecsocman.hse.ru/data/2010/05/26/1212595059/vom3-fin_84-102.pdf (poslední přístup 24. 7. 2013).

Konstitucija respubliky Tatarstan (Kazan: Tatarskoje kniznoje izd., 1993), 36 s.

Levada Analytical Center, „RUSSIAN PUBLIC OPINION March 2008 – March 2009“, 2009, http://www.levada.ru/sites/default/files/levada_2008_eng.pdf (poslední přístup 24. 7. 2013).

Medvedev Dmitrij, „Konceptija vneshnej politiki Rossijskoj Federacii“, koncept zahraniční politiky z 15. července 2008, <http://kremlin.ru/acts/785> (poslední přístup 24. 7. 2013).

„Protocol To The Treaty Between The United States Of America And The Union Of Soviet Socialist Republics On The Reduction And Limitation Of Strategic Offensive Arms“, U.S. Department of the State, 1992, <http://www.state.gov/documents/organization/27389.pdf> (poslední přístup 24. 7. 2013).

„Protokol Centralnij Komissii referendumu SSSR po itogach“, *Gosudarstvennyj arkhiv Rossijskoj Federacii*, březen 1991 <http://rusarchives.ru/statehood/09-33-protokol-referendum.shtml> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Putin Vladimir, „Konceptija vneshnej politiki Rossijskoj Federacii“, koncept zahraniční politiky, 7. října 2000 <http://www.mid.ru/B1.nsf/arh/19DCF61BEFED61134325699C003B5FA3> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Putin Vladimir, „Annual Address to the Federal Assembly of the Russian Federation“, Výroční projev Federálnímu shromáždění Ruské federace, 25. dubna 2005,

http://archive.kremlin.ru/eng/speeches/2005/04/25/2031_type70029type82912_87086.shtml (poslední přístup 24. 7. 2013).

VCIOM, „Prezidentskije vybory. Čečnja“, 20. března 2000, <http://wciom.ru/index.php?id=268&uid=491> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Zadorin Igor, „Raspad SSSR: obshhestvennoe mnenie Rossii, Ukrainy i Belarusi pjatnadcat let spustja“, Vystoupení u kulatého stolu v nadaci M. Gorbačova, 7. prosince 2006, <http://www.zircon.ru/upload/iblock/c89/061207.pdf> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Odborná literatura:

Balcerowicz Leszek, *Socialism, capitalism, transformation* (Budapest: Central European University, 1995), 377 s.

Boym Svetlana, „From the Russian Soul to Post-Communist Nostalgia“, *Representations 49 Special Issue: Identifying Histories: Eastern Europe Before and After 1989* (1995), 133-166 s.

Brown Archie a Shevtsova Lilia, eds. *Gorbachev, Yeltsin and Putin: political leadership in Russia's transition* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2001), 162 s.

Brudny Yitzhak, Frankel Jonathan a Hoffman Stefani, eds., *Restructuring Post-Communist Russia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 300 s.

Colton Timothy J., *Transitional Citizens: Voters and What Influences Them in the New Russia* (Cambridge: Harvard University Press, 2000), 324 s.

Dunlop John B., Russia: „Confronting a Loss of Empire, 1987-1991“, *Political Science Quarterly 108*, č. 4 (1994), 603-634.

Fawn Rick a White Stephen, *Russia After Communism* (London: Routledge, 2002), 188 s.

Gessen Masha, „Moscow diarist: Back to the USSR“, *The new Republic 2* (2002), 42 s.

Goble Paul A., „Forget The Soviet Union“, *Foreign Policy 86* (1992), 10 s.

Hanson Philip, „The Russian Economic Recovery: Do Four Years of Growth Tell Us That the Fundamentals Have Changed?“, *Europe-Asia Studies 55*, č. 3 (2003), 365-382 s.

Hoskins Geoffrey, *People and Empire 1552-1917* (London: HarperColling, 1997), 576 s.

Kagarlitsky Boris, *Russia under Yeltsin and Putin. Neo-liberal Autocracy.* (London: Pluto Press, 2002), 303 s.

Kemoklidze Dimitri, „Has The Commonwealth Of Independent States Collapsed?“, *The Times of Central Asia* 97 (2001), 16-17 s.

Khrushchev Sergei, „Russia after Yeltsin: „A Duel of Oligarchs“, *Mediterranean Quarterly* 11, č. 3 (2000): 1-29 s.

Koshkin Pavel, „Post-soviet Syndrome“, *Russia Profile* 8, č. 4 (2011), 36-38 s

Kotz David M. a Fred Weir, *Russia's Path from Gorbachev to Putin: The demise of the Soviet system and the new Russia* (London: Routledge, 2007), 377 s.

Kramer Mark, „Russian Policy Toward the Commonwealth of Independent States: Recent Trends and Future Prospects“, *Problems of Post-Communism* 55, č. 6 (2008), 3-19 s.

Månson Per, „Back in the USSR“, *History Today* 47, č. 10 (1997), 48-53.

Marples David R., *The Collapse of the Soviet Union 1985 – 1991* (Harlow: Pearson education limited, 2004), 170 s.

Nikitin Vadim, „Back in the USSR“, *The Nation* 2/3, č. 294 (2012): 18-21 s.

Nikolayenko Olena, „Contextual effects on historical memory: Soviet nostalgia among post-Soviet adolescents“, *Communist and Post-Communist Studies* 41 (2008): 243-259 s.

Popov Nikolaj P., „Nostalgia for Greatness: Russia in the Post-Soviet Space“, *Sociological Research* 47, č. 5 (2008), 36-51 s.

Robinson Neil, *Russia: A State of Uncertainty* (Routledge: New York, 2002), 216 s.

Sakwa Richard, *Russian Politics and Society* (London: Routledge, 2002), 542 s.

Safaeva Saida, „Post-Soviet Integration Through The Prism Of Political Transformation In The Newly Independent States“, *Central Asia and the Caucasus* 5 (2007), 128-138 s.

Sergi Bruno S., *Misinterpreting Modern Russia: western views of Putin and his presidency* (London: The Continuum International Publishing Group Inc, 2009), 279 s.

Shevtsova Lilia F., *Putin's Russia* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2003), 306 s.

Shevtsova Lilia F., *Yeltsin's Russia: Myths and Reality* (Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 1999), 343 s.

Todorova Maria a Gille Zsuzsa, *Post-communist Nostalgia* (New York: Berghahn Books), 299 s.

Twigg Judyth L. a Schechter Kate, eds. *Social Capital and Social Cohesion in Post-soviet Russia* (New York: M.E. Sharpe, 2003), 344 s.

Urban Michael, The Politics of Identity in Russia's Postcommunist Transition: The Nation against Itself, *Slavic Review* 53, č. 3 (1994), 733-765 s

Zolotov Andrei Jr., „Stars Versus Eagles“, *Russia Profile* 8, č. 4 (2011), 8-10 s.

Internetové zdroje:

Aron Leon, „Everything You Think You Know About the Collapse of the Soviet Union Is Wrong“, *Foreign Policy*, červenec/srpen 2011,
http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/06/20/everything_you_think_you_know_about_the_collapse_of_the_soviet_union_is_wrong (poslední přístup 24. 7. 2013).

BBC, „Yeltsin's resignation speech“, BBC News, 31. prosince 1999,
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/world/monitoring/584845.stm> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Blomfield Adrian, „In death, Yeltsin scorns symbols of Soviet era“, *The Telegraph*, 26. dubna 2007, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1549789/In-death-Yeltsin-scorns-symbols-of-Soviet-era.html> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Evrazijskij Monitor, „Konceptija i celi proekta“, 2013,
<http://www.eurasiamonitor.org/rus/about/concepts.html> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Fischer Max, „Did Russia just overcome its 20-year demographic crisis?“, *The Washington Post*, 1. listopadu 2012,
<http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2012/11/01/did-russia-just-overcome-its-20-year-demographic-crisis/> (poslední přístup 24. 7. 2013).

FSB, „Istorija sozdanija“, 2013, <http://www.fsb.ru/fsb/history.htm> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Moskoff William, „Unemployment in the Soviet Union“, *University center for International Studies of University of Pittsburg*, květen 1992,
<http://www.ucis.pitt.edu/nceer/pre1998/1992-806-36-2-Moskoff.pdf> (poslední přístup 24. 7. 2013)

Petrov Vitaly, „The first and only national referendum in Soviet history“, *Russia&India Report*, 17. března 2011,
http://indrus.in/articles/2011/03/17/the_first_and_only_national_referendum_in_soviet_history_12297.html (poslední přístup 24. 7. 2013).

Shiryaevsckaya Anna, „Russian Oil Output Climbed 1.2 Percent in 2009 (Update1)“, *Bloomberg*, 2. ledna 2010,
<http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=aNsezP8XD5FI> (poslední přístup 24. 7. 2013).

The Guardian, „The political career of Boris Yeltsin“, *The Guardian*, 23. dubna 2007,
<http://www.guardian.co.uk/world/2007/apr/23/russia1> (poslední přístup 24. 7. 2013).

The New York Times, „Russia Unveils New National Anthem Joining the Old Soviet Tune to the Older, Unsoviet God“, *The New York Times*, 31. prosince 2000, <http://www.nytimes.com/2000/12/31/world/russia-unveils-new-national-anthem-joining-old-soviet-tune-older-unsoviet-god.html?pagewanted=1> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Treisman Daniel, „The Popularity of Russian Presidents“, *UCLA International Institute*, 1. února 2008, <http://www.international.ucla.edu/cms/files/Treisman.pdf> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Ria Novosti, „Referendum on the preservation of the USSR“, 13. března 2011, <http://www.en.rian.ru/infographics/20110313/162959645.html> (poslední přístup 24. 7. 2013).

Russian News Room, „On Friday Russia for the first time will mark its new state holiday“, *Russian News Room*, 2004, http://www.russiannewsroom.com/content.aspx?id=5895_Politics&date=2007-11-4 (poslední přístup 24. 7. 2013)

Wines Michael, „Russia's 21st-century teens: they may act, think, and look like American teenagers, but they're also deeply patriotic and see the world in a very Russian way.“, *New York Times Upfront*, 13. října 2003, <http://www.thefreelibrary.com/Russia's+21st-century+teens%3A+they+may+act,+think,+and+look+like...-a0110113980> (poslední přístup 24. 7. 2013).